

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church in the landscape seen from the west.*

HARTE KIRKE

BRUSK HERRED

Harte er nævnt første gang i Kong Valdemars Jordebog 1231,¹ og der er i sognets vestre del fundet spor efter landbebyggelse, der går tilbage til vikingetid og tidlig middelalder, ca. 800-1300.² Selve kirken figurerer første gang i Ribe Oldemoders kirkeliste fra o. 1376-89, hvor den er noteret for en afgift på 4 skilling; det typiske beløb for Brusk Herreds kirker.³ 1415 skænkedes noget ager- og mosejord i »Prideker Lycke« i Harte Sogn til sognepræsten i Kolding, mod at denne afholdt sjælemesse årligt på Olufs Aften, 28. juli.⁴ 1494 stadfæstede Kronen Kolding bys ret til et større areal af Harte Mark.⁵

Under landehjælpen 1524-26 bidrog Harte Kirke med 20 mark, hvilket var gennemsnitligt for kirkerne i Ribe Stift.⁶ 1536 fik Jørgen Skrifer på Koldinghus »Præsentats paa Erst (dvs. Seest) og Hart Kirker«.⁷ 1548 fik sognepræsten Poul tilkendt Kronens part af

kirketienden.⁸ 1566 klagede sognepræsten til Harte og Bramdrup kirker over, at hans 'rette præstegård' i Påby var fæstet til bonden Niels Hansen, der ikke ønskede at fraflytte gården, hvilket ifølge sognepræsten betød, at han ikke selv havde tilstrækkelige indtægter, alt imens bonden rådede over mere ejendom, end denne havde 'fornøden'.⁹ Som følge af klagen blev det besluttet, at Harte Kirkes sognepræst fremover kunne råde over en tredjedel af gårdens indtægter, samt at den efter Niels Hansens død skulle tilhøre præsten.

I tiden op mod 1580 erhvervede Kronen al adelsgods i Koldinghus Len, således at det blev kongens 'eget fri enemærke'. Herefter havde lensmanden alle præster, degne og kirketjenere i 'forsvar'.¹⁰ 1626 fik jomfru Dorthe Abildgaard til Skodborghus bevilget Kronens part af korntienden i Harte Sogn.¹¹ Ti år senere, 1636, fik sognepræsten, hr. Niels Simonsen, be-

Fig. 2. Luftfotografi af kirken set fra syd. Foto Sylvest Jensen 1947. I KB. – Aerial photo of the church seen from the south.

vilget både denne samt Kronens part af korntienden i Bramdrup Sogn, når ham, der 'har den nu', var død.¹² I 1600-tallet var kirketienden for Harte og Skanderup kirker bevilget til først husfoged på Koldinghus Jacob Lauridsen Bech og siden til sønnen Frederich Bech og hustru.¹³ Sognet var i den tid (1649) blandt de ringeste i Brusk Herred, både hvad angik 'sognefolkets gårde med deres brug', og præstekaldets indtægt.¹⁴ 1669 beløb kirketienden sig til 22 rdlr.¹⁵

Ejerforhold. Kirken tilhørte i al fald efter reformationen 1536 Kronen, og den var lagt under Koldinghus Rytterdistrikt (oprettet 1680) frem til auktionen over ryttergodset 30. maj 1765. Ved denne blev kirken solgt til sognepræst ved Budolfi Kirke i Aalborg, Herman

Peder Gudme for 3.320 rdlr.¹⁶ Efter Gudmes død blev kirken solgt på auktion 28. febr. 1774 til rådmand i Fredericia Johannes Bruun for 3.440 rdlr.¹⁷ Han ejede kirken frem til 1786,¹⁷ da 23 af sognets gårdmænd erhvervede den for 4.500 rdlr.¹⁸ Herefter købte sognets øvrige hartkornsejere sig ind i kirken, så den 1863 var ejet af 'hele sognet i forening'.¹⁹

Vranderup by hørte frem til 1714 under Harte Sogn, men grundet beboernes vanskeligheder med at krydse Kolding Å om vinteren, blev den da lagt til Seest Sogn.²⁰

Anneksforhold. Kirken havde Bramdrup som annekskirke (først nævnt 1566) frem til 1981 (jf. s. 4290).²¹

Møntfund. 1966 blev der ved kirkens istandsættelse fundet en *penning af hidtil ikke klassificeret type (Hauberg ej 1, fig. 3-4), slået af Svend Grathe eller Knud V i perioden 1146-1157, muligvis i Ribe (Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, FP 3361). Fundet, der svarer til et lignende eksemplar i Vester Starup Kirke (DK Ribe 1651), blev gjort i et med jord opfyldt gravkammer i koret (s. 4280).²²

Fig. 3-4. *Mønt, fra perioden 1146-1157, fundet i koret (s. 4232). Foto Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. – Coin, from 1146-1157, found in the chancel.

Kirken ligger i Hartes vestlige udkant på toppen af et bakke drag, der åbner sig ned mod Kolding Å og videre mod sydøst, hvor Harteværket blev bygget 1918–20. Der ligger marker mellem vandkraftværket og kirken, men da Hartevej løber mellem træbevoksede volde syd for kirkegården, er der ikke en egentlig forbindelse mellem de to. Nord for kirken ligger Harte Skole og Fritidscenter.

Selve landsbyen havde i 1700- og 1800-tallet sit centrum ca. 800 m øst for kirken ved den nuværende Esbjergvej (fig. 5). Det var her, Frederik IV lod den endnu stående, men stærkt ombyggede rytterskole opføre o. 1721. (Esbjergvej 112).²³ Kirke og landsby forbindes af Stubdrupvej, og langs dennes nordside blev der opført huse i tiden frem mod 1950. I nyere tid er der opført parcelhusbebyggelse både syd og nord for vejen, så kirken nu indgår i landsbyens sammenhængende bebyggelse.

Kirkegården har bevaret sin form siden det tidlige 1800-tal (jf. fig. 5); blot er den udvidet med

en smal stribe jord mod syd. Arealet blev planeret samt nyplantet og gangene omlagt 1857.²⁴

Hegn. Kampestensdiget har gammel hæv, eksempelvis blev der 1618 kørt syv læs kampesten til kirkegården og efterfølgende betalt for, at de blev 'lagt'.²⁵ 1642 indkøbte man 400 mursten i Kolding til at 'forbedre' kirkegårdsmuren med,²⁵ så muligvis har der været bygget en lav mur over diget, hvis da ikke teglstenene ganske enkelt er brugt til småreparationer af selve diget. 1816 skulle stendiget genopsættes flere steder.²⁶

†*Hegn.* Ved en udgravning 2012 konstateredes under det nordre kirkedige et gråligt muldlag, der muligvis kunne være den nordre del af en nedgravning til en grøft gravet i forbindelse med en ældre afgrænsning af kirkegården.²⁷ I så fald har kirkegårdens nordre udstrækning altså gammel hæv.

Indgange. Hovedindgangen mod øst er formentlig identisk med den 'kirkeport', der nævnes første gang 1619.²⁵ Den består nu af en bred, dobbeltfløjet køreport og en mindre fodgængerlåde.

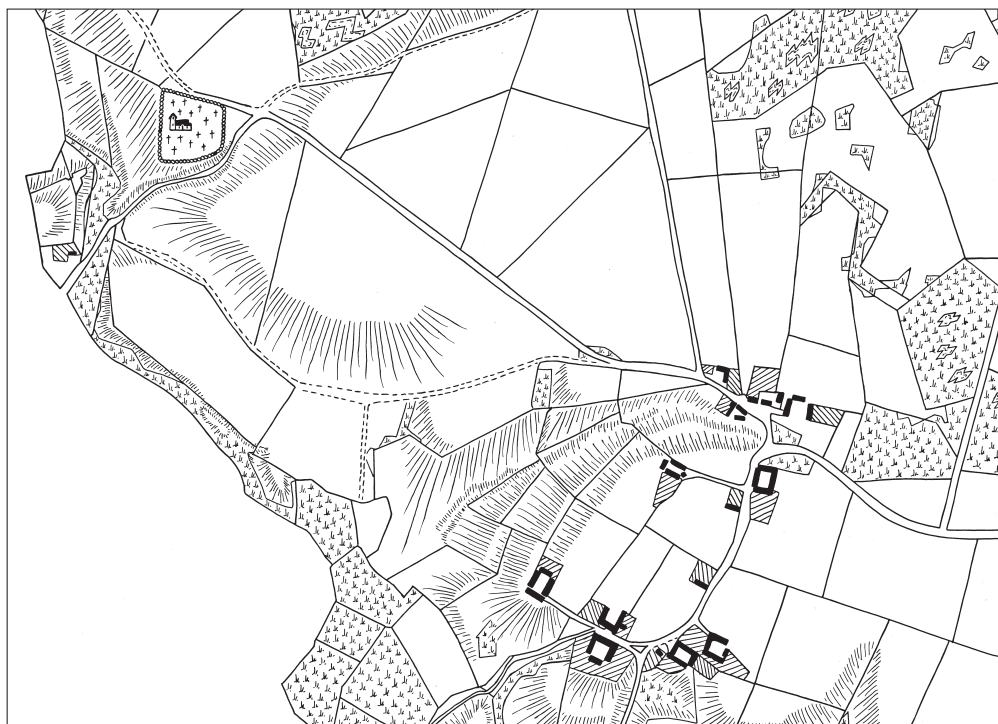

Fig. 5. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Hans Gerdes Wegge 1821, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – Cadastral map.

Begge har sortmalede støbejernsfloje fra 1961 og er hængt i rektangulære granitpiller.¹⁸ 1638 måtte indgangens stakitlåge fornys, til hvilket der blev indkøbt 10 egelægter.²⁵ Atter 1651 skulle lågen og kirkeristene fornys.²⁵

Vest for tårnet er desuden en fodgængerindgang (fig. 6), der omtales første gang 1630 (jf. ndf.). Den står nu med stakitlåger af støbejern hængt i murede, hvidpudsede piller med pyramidedag. Indgangen har forbundet kirken med Påby, hvor præstegården tidligere lå (jf. ovf.). 1754 blev låger og piller fornyet.²⁸ Åbningen i kirkedigets nordvestlige hjørne er etableret i forbindelse med opførelsen af den nye sognegård 2010.

†*Indgange*. 1630 reparerede Gyde Snedker fra Kolding stenterne mod øst og vest.²⁹ Fem år senere blev indgangenes †*kirkeriste* fornyet efter at have været ødelagt siden ‘den ufreds tid’ (dvs. Kejserkrigen 1625–29).²⁵

1834 manglede lågen i den vestre indgang, og året efter var den erstattet af et ‘drejekors’, som gjorde indgangen for snæver.²⁴ 1862 er foruden ovennævnte indgange nævnt en låge mod syd, alle tre med gitterfloje og murede piller.¹⁸ Det er ikke indlysende af de ældre land- og matrikelkort, præcis hvor denne indgang var placeret,

Fig. 6. Kirkegårdens vestre ganglåge (s. 4234). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The western gate of the church yard.*

eller hvilket formål den tjente. 1897 omtales den vestre indgang som ‘den nye port’, og dens jernlåger kunne danne forlæg for dem, man ønskede til østindgangen.³⁰

Bygninger på og ved kirkegården. Et ligkapel blev opført o. 1920 nær hovedindgangen i det østre kirkedige.¹⁸ Det grundmurede, pudsede hus har i sydgavlen en rundbuet portal med dobbelte plankefloje hængt i dekorative gaffelhængsler. Taget er udført af røde vingetegl. Kapellet blev udbygget 1967 med redskabsskur, fyrrum og toiletter,¹⁸ og 1989 med et mandskabsrum (arkitekt Kristian Mikkelsen, Kolding).¹⁸

Nordvest for kirkegården er 2010 opført et fir-længet menighedskontor tegnet af Birch & Svenning, Kolding. Det er et grundmuret hus af hvidpudsede teglsten på grå granitsokkel med gråpatineret zinktag.

Præstegården har senest 1566 ligget i Påby, ca. 500 m syd for kirken, om end præsten boede i Kolding frem til 1600-tallets midte.³¹ Gården nedbrændte 1691,³¹ og den nuværende bygning går tilbage til det firlængede anlæg, der blev opført i tiden derefter. Den er imidlertid væsentligt ombygget både i 1700-tallet, 1800–1801 og ved 1800-tallets midte.³² Beboelseshuset fremstår nu som et fuldmuret, guldudset hus i 13 fag med rødt tegltag og pilasterindrammede indgangsdøre; oprindeligt var det stråtaekt. Nordlængen er udført af bindingsværk med stråtag; facaden mod gårdspladsen blev ombygget 1788, hvilket blandt andet dokumenteres af en bjælke med sognepræst Andreas Bertelsen Bruun og hustru Hagar Kirstine Iversdatters initialer samt årstal: »ABSB HKID/ Anno 1788«. ³³ Af de to 1924 nedrevne bindingsværkslænger vides den vestre staldlænge at være bygget 1792, mens sydlængen blev fornyet 1794 som en bindingsværkbygning i tre fag, der blev udvidet til 13 fag allerede før 1798. Længen tjente i al fald fra 1800-tallets midte som forpagterbolig.

†*Bygninger*. På ‘Højkantkortet’ fra 1840–99 er indtegnet en bygning øst for kirkediget, hvor det nuværende ligkapel er opført. Bygningen figurerer ikke på det efterfølgende ‘Lavkantkort’ fra 1900–1945, og det er uklart, hvilken funktion den havde.

Fig. 7. Ydre set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The exterior seen from the northeast.*

BYGNING

Bygningen er en romansk kvaderstenskirke bestående af kor og skib samt ved korets østgavl en $\dagger$ apsis, der blev nedrevet på et ukendt tidspunkt. Fra senmiddelalderen stammer korhvelvet og vesttårnet, hvis højde blev reduceret 1815, samt våbenhuset ved skibets sydside. Orienteringen har en mindre, nordøstlig afvigelse.

Grundplanen, der er udstukket med rette vinkler, omfatter et omtrent kvadratisk kor og i tilknytning hertil et rektangulært skib. Desuden har der ved korets østgavl været en halvrund $\dagger$ apsis, hvis præcise grundform dog ikke kendes (jf. ndf.). Det bemærkes i øvrigt, at skibets vestende er kirkens højest beliggende bygningsdel, mens terrænet falder mærkbart østover, under kor og $\dagger$ apsis.

Materiale og teknik. Kor og skib er i facaderne bygget af veltildannede *granitkvadre*, hvorimod korets trekantgavl, murkernen og bagmurene er af rå kamp. Bagmurene er, som det ses over loftet, afslutningsvis pudset op med en lys, ret grov

kalkmørtel med mange småsten, men iagttagelser 1883 beretter om en indvendig afpudsning af skibets nordvæg med ler og et tyndt kalklag (jf. $\dagger$ kalkmalerier, s. 4251).

Granitkvadrene hviler på en *profileret dobbeltsokkel*, øverst i form af en rundstav over hulkant med underliggende rille og nederst en skråkant (s. 4230, fig. 1). Sine steder er profilleddet mellem rillen og hulkanten svagt rundet, hvorved en tilnærmelsesvis attisk form fremkommer. Skråkanten er på korets sydøstre og skibets nordøstre hjørne beriget med små kuber, der måske – som det synes at være tilfældet i Bredstrup Kirke (s. 3673) – har fungeret som en slags plint for en nu forsvundet udsmykning (fig. 10-11).

Kvadermurværket er som vanligt bedst bevareret på kirkens nordside, hvor stenene er oplagt i lige gennemløbende skifter, hvis højde aftager op efter. Her er endnu, enkelte steder, de oprindelige knasfuger synlige under den afskallede, sekundære cementfugning, der måske er fra 1879 (s. 4250). Forbandt mellem koret og det ét skifte

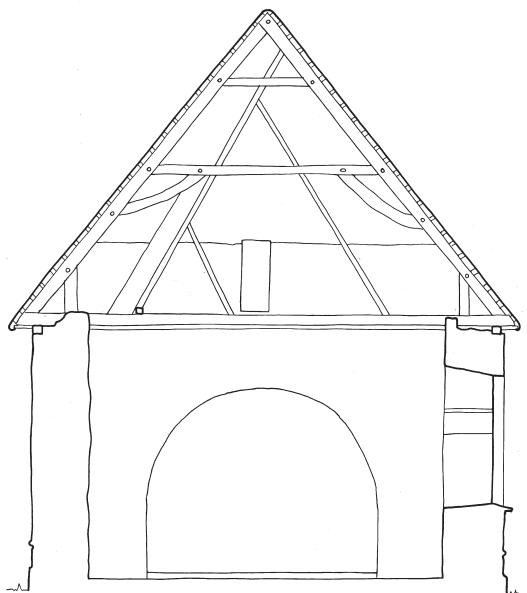

Fig. 8. Tværsnit gennem skibet set mod øst. 1:150. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2023. – Cross section of the nave looking east.

højere skib samt skiftegangen på nordsiden viser, at byggeriet formentlig er planlagt og fuldført i et stræk. Enkelte kvadre på korets østgavl og skibets nordside har kileformede kløvehuller.

Krumhugne sokkelkvadre, indsat sekundært i korets østfacade og med en profilering svarende til kirkens nuværende sokkel, vidner om, at kir-

ken har haft en $\dagger$ apsis (fig. 12). Dog er størsteparten af apsisfacadens formodede byggemateriale, de krumhugne kvadre over soklen, imidlertid ikke at se, hvilket rejser det ubesvarede spørgsmål, hvorfra de regulære kvadre, der nu udgør korgavlens murværk, reelt stammer? Heller ikke apsidens eksakte udstrækning kendes, men såfremt det halvcirkulære grundrids var afsat med udgangspunkt i korets østfacade, må det have strakt sig ca. 3 m mod øst (jf. fig. 9). $\dagger$ Apsis er ikke på noget tidspunkt nævnt i de bevarede, skriftlige kilder, hvorfor det må formodes, at nedrivningen senest er effektueret o. 1600 – måske allerede i sengotisk tid, hvor en række byggearbejder og udvidelser fandt sted, herunder fornyelsen af korets tagværk ved midten af 1400-tallet (jf. s. 4241 og 4248).

Døre og vinduer. Skibets syddør, der endnu fungerer som adgang til kirken, er en *søjleportal* med to frisøjler, der dog siden 1886 er indmuret i falsen. Døråbningen (206×136 cm) er rektanglet og dækket af et forsænket, halvcirkulært tympanon af granit under rundbuet stik af krumhugne sten (fig. 13–14). Den dekorerede dæksten bærer, med Mackeprangs ord, 'ligesom Golgata tre kors',³⁴ hvoraf det midterste er størst og yderligere fremhævet med dobbeltlinjer. Korsene er udformet som hjulkors, og under dem ses i hver side korte, krydsende rundbuefriser. Ornamentikken er

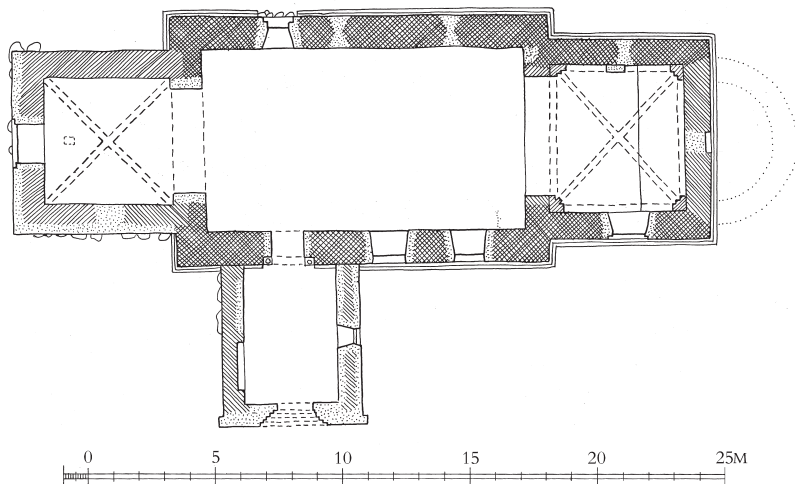

Fig. 9. Plan. 1:300. Målt af Birch & Svenning 2001, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2024. Signaturforklaring s. 9. – Plan. Key on p. 17.

Fig. 10-11. 10. Korets sydøstre hjørnesokkel (s. 4235). 11. Skibets nordøstre hjørnesokkel (s. 4235). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – 10. *The southeastern corner plinth of the chancel.* 11. *The northeastern corner plinth of the nave.*

Fig. 12. Udsnit af korets sokkel, set fra nordøst (s. 4235). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Part of the plinth of the chancel, seen from the northeast.*

Fig. 13. Skibets sydportal. Tympanon (s. 4236). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The south portal of the nave. Tympanum.*

udført i lavt relief og indrammes af dobbelt, glat bånd mellem hulstave og yderst en rille.

Åbningen bryder i modsætning til nordportallens dørhul (jf. ndf.) kun det øvre led af dobbelt-

soklen, men om dette afspejler oprindelige forhold er usikkert, eftersom portalen ifølge Uldall blev omsat 1886.³⁵ De ca. 21 cm tykke monolitøjler er glatte og sandsynligvis hugget af samme stenblok, en mørk og grovkornet granit. Baserne, der står på en lav, formentlig sekundær plint, har skarptryggede hjørnekløer under en stiliseret, attisk profilering, den vestre med dobbeltkontureret cirkelrelief på den søndre side (fig. 17-18). Kapitælerne, med halsring, er formet som kuber med dobbelt rundstav langs underkanten og rundbuesmykkede flader; den østre har enkelte bueslag, vestkapitælet tvillingebuer. Tvillingebuen mod døråbningen er dobbelt og foroven suppleret af to riller eller bånd, mens buen på den søndre flade har en øvre rundbuefrise (fig. 15-16). Den ret grove og upræcist udførte ornamentik på tympanon såvel som kapitæler giver indtryk af et halvfærdigt produkt, hvilket kompositorisk understreges af de udeladte kragsten.³⁶ 1882 skulle dørens 'granitindfatning' afrenses for 'kalk og farver'.¹⁸ Indvendig, hvor åbningen er udvidet, er døren vandret afdækket.

†Norddøren er en nu tilmuret portal med rundbuet afslutning, hvis åbning bryder skibets dobbeltsokkel (fig. 19). Karmene består i det ydre

Fig. 14. Romansk granitportal i skibets sydside (s. 4236). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Romanesque granite portal in the south side of the nave.*

Fig. 15-16. Skibets sydportal. 15. Vestre kapitæl (s. 4238). 16. Østre kapitæl (s. 4238). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The south portal of the nave. 15. Western capital. 16. Eastern capital.*

af retkantede kvadre, hvorimod syv krumhugne kilesten udgør buestikket, der hviler på frem-springende kragbånd med riller og affaset underkant. I murflugten har åbningen indtil buens underkant været ca. 300 cm høj, bredden 150 cm.

Tidspunktet for tilmuringen, der i det nedre er udført i tegl i munkestensformat over en 'sokkel' af rå kamp, er usikker, men kan i princippet

være middelalderlig. Under alle omstændigheder er det sket før 1758, hvor man nedbrød 'muren til den blænding, hvor der tidligere har siddet en dør' for at kunne indsætte vinduet (jf. s. 4247).³⁷

Ingen af kirkens oprindelige vinduer er længere i brug, men endnu er nordsidens tre tilmurede åbninger synlige, en i koret, to i skibet (jf. fig. 20), alle ret højsiddende i muren. Korvinduets

Fig. 17-18. Skibets sydportal. 17. Vestre søjlebase (s. 4238). 18. Østre søjlebase (s. 4238). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The south portal of the nave. 17. Western column base. 18. Eastern column base.*

sålbænk er således placeret ca. 280 cm over terræn, skibets ca. 345 cm. Sålbænke og karmsten – men ikke de sammensatte, rundbuede overliggere – er indpasset i murværkets skiftegang, og alle åbninger måler i facaden ca. 105–110×70 cm. En romansk sålbænksten var 1887 ifølge Uldall anvendt som dørtrin i våbenhusindgangen.³⁵

Et cirkulært tvindue, der nu står som en dyb niche midt i korets østgavl, består øjensynlig af to sammenstillede, aflange monolitter, hver med en halvcirkulær og let smiget udsparring på langsiden. Åbningen, der i diameter måler 60 cm, er formentlig genbrugt fra den nedrevne tåpsis, men udelukkes kan det ikke, at der er tale om to genbrugte overliggere fra sydsidens vinduer. Et mindre, formentlig sekundært og rundbuet tvindue med smiget sål øverst i korets trekantgavl er nu tilmuret. Vanger og 'stik' er ud- og indvendig udelukkende af rå kamp (jf. fig. 24).

Indre. Kirken er siden opførelsen væsentligt forandret i det indre, både som følge af nedriv-

ningen af tåpsis med tilhørende tåpsisbue, men også med *korbuens* udvidelse. Begge dele kan være sket allerede i senmiddelalderen, måske i forbindelse med korhælvets opførelse (s. 4241), men ombygningerne kan også være yngre. En indikation på, at enten tåpsis- eller korbuens er sløjft forud for tårnets opførelse – det vil sige netop i senmiddelalderen – er dog Uldalls oplysning om, at 'syv små kvadre, kilesten, alle med svagt indhugget rundstav' var at se i tårnets sydmur så sent som 1887.³⁵

Korets gulv er i forhold til skibets hævet et trin, hvilket har gammel hævd. Således fandtes, ved kirkens istandsættelse 2001 (s. 4245), under den nyere belægning et ældre trin i form af en egeplanke (ikke fjernet). Ved samme lejlighed påvistes i skibets sydøsthjørne resterne af et formodet tåpsidealter (fig. 9 og s. 4261).³⁸

Skibet har endnu bevaret sit flade bjælkeloft, nu med indskudte brædder ved bjælkernes underkant, hvor der er opsat retkantede lister. Loftet er repareret og fornyet flere gange; for eksempel 1638, hvor der på kirkeloftet lå 14 dusin fyrreplanker til tørre, og hvoraf hovedparten skulle udgøre et nyt loft i skibet (oplagt to år senere).³⁹

Taggavle. Korets østre trekantgavl, hvis facade delvist er omsat i forbindelse med apsidens nedrivning, er helt af rå kamp i en lys kalkmørtel. Et lavt, rundbuet vindue har tidligere givet lys til loftet (jf. ovf.). Kammene er fornyede med små, røde teglsten, i gavlspidsen prydet af en lille, rundbuet blænding med bundrelief i form af et kors under buesticket og utydelig figur herunder.

Triumfgavlen er bevaret kun i den nedre del, hvor materialet svarer til korgavlens. Den øvre del er derimod fornyet, mod korloftet og i gavlspidsen i røde munkesten i munkeforbandt med ubehandlede eller let strøgne fuger (fig. 28), mod vest med kampesten iblandet teglbrokker. I kampestensmurværket er en vandret tilbagetrækning i den nedre del, og i nordsiden en rest af den skorstens, der blev indmuret 1883 og fjernet 1976 (jf.

Fig. 19. Skibets blændede tåpsiddør (s. 4238). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The walled-up tåpsiddør*.

Fig. 20. Ydre set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The exterior seen from the north.*

fig. 26). En lav dør i triumfgavlen er formentlig fra o. 1865, hvor man ønskede 'adgang til hvælvingen over koret'.⁴⁰

Skibets vestgavl er helt fornyet i små, gule teglsten (24×12×4 cm) svarende til materialet i tårnets sydmur (jf. ndf.).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kirkens nuværende fremtoning med tilbygninger i form af våbenhus, tårn og korhvælv samt muligvis også udvidelsen af korbuen og ombygningen af trekantgavlen herover skyldes en række senmiddelalderlige arbejder, hvis eksakte rækkefølge dog ikke kan fastslås. Som nævnt ovenfor er sandsynligvis også nedrivningen af tårpsis udført i denne periode.

Korhvælvet er et krydshvælv med retkantede, halvtstensbrede ribber og spidsbuede, helstensdybe skjoldbuer. Buer og ribber hviler på hjørnepiller, der alle er dobbeltfalsede, dog således at

ribben i sydvest er ført helt til gulvhøjde. Skjoldbuen i nord understøttes midtpå af en sekundær, jævnbred pilaster eller støttepille med udkragede profilerede forenden og foroven, der måske er fra 1700-tallet (jf. fig. 23). En lem, der 1830 sad 'for opgangen gennem hvælvingen i koret', var dette år gået itu.⁴¹

Våbenhus. Kirkens våbenhus er antagelig fra senmiddelalderen og opført ud for skibets syddør. Ved en større ombygning 1899, markeret ved årstallet på gavlens murankre, blev imidlertid store dele af murværket fornyet med små, røde teglsten, hvorved det oprindelige byggemateriale i form af røde munkesten og genanvendte granitkvadre, herunder en profilsten, kun er bevaret i vestmuren.⁴² Ombygningens mest markante element er sydgavlen med fladbuet dør i et spidsbuet, mangefalset og korsprydet spejl, mens trekantgavlen har en cirkulær glug og kronet af glatte

Fig. 21. Ydre set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The exterior seen from the south.*

kamme med vingetegl. Det indre dækkes af fladt bjælkeloft og får i østmuren lys gennem et nyere, rektantet vindue.⁴³ I vestvæggen er i den sydlige ende bevaret den ene af to brede, fladbuede nicher, der må formodes at have haft panderter i øst. Sydvesthjørnets trappe, der fungerer som opgang til et nyere indrettet loftsrum og herfra til pulpituret, er første gang nævnt 1857, hvor den skulle beklædes med brædder og forsynes med en dør ved foden.⁴⁴

Tårn. Det stærkt ombyggede og 1815 nedskårne tårn, der tidligere havde et mindre spir (jf. ndf.), har en kvadratisk grundplan og er smalere end skibet, ved hvis vestgavl det er opført i sengotisk tid. Skibets granitkvadre er genbrugt i tårnets nedre del i op til fire skifter, mens overmuren er bygget af munkesten og i mindre grad rå kamp. Munkestensmurværket er som følge af gentagne reparationer og skalmuringer dog kun bevaret i nordmuren og i dele af den vestre bagmur.

Tårnrummet åbner sig mod skibet ved en lav, kurvehanksformet arkade, hvis nuværende form kan skyldes en ombygning 1753, da rummet blev omdannet til gravkapel for familien von der Lieth (sløjfet 1837–39, jf. s. 4278).⁴⁵ Rummet belyses gennem et stort, spidsbuet og udvendig falsket vestvindue, der muligvis er oprindeligt, men som i så fald også er udvidet/ombygget. Loftet udgøres af et lavt spændt krydshvælv med halvstensribber, som i nordvest og sydøst forneden er aftrappede. Kapperne, den vestre med klokkerebshul fra 1866,¹⁸ er muret på forlæg i væggene. Et tvindue i sydsiden blev tilmuret formentlig o. 1753.⁴⁶

Mellemstokværket er tilgængeligt via en dør med et senere udmuret, rundbuet stik i skibets ombyggede taggavl (jf. ovf.), der er muret i forbandt med sydmuren, alt af små, gule og røde teglsten. Et gulv af samme materiale, der er udlagt oven på hvælvet efter udmuring af lommerne, er nu skjult under et hævet bræddegulv. Oprindeligt har stokværket haft en tvindue, hvortil der blev ind-

købt træ 1632 (jf. ndf.), og som har fungeret som opgang til de øvre etager, men af denne indgang er tilsyneladende ingen spor bevaret.

Loftsrummet fungerer som klokkestokværk med trekantgavle i øst og vest, begge af røde og gule tegl i normalformat, formentlig opmuret 1874, hvor bræddegavlen skulle erstattes af en mur.⁴⁷ Klokken er ophængt ud for et fladbuet glamhul i vestgavlen,⁴⁸ mens østgavlen har tre fladbuede åbninger fordelt omkring skibets tagrejsning.

Senmiddelalderlige reparationer. Større istandsættelser foretoges i 1400-tallets første tiår, hvor skibets tagværk blev fornyet, og ved midten af samme århundrede, hvor korets tagværk blev udskiftet (s. 4248).

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. 1623 blev der udført mindre reparationer på våbenhuset med anvendelse af kalk og 100 mursten, ligesom udfaldne kvadre på korets sydside blev genindsat. Året efter, under 'den store storm',

Fig. 22. Tårnrummet set mod vest (s. 4242). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior of the tower looking west.*

nedblæste våbenhusets gavl og tagstenene, hvilket repareredes af Jørgen Murmand fra Kolding. Samme murer udbedrede tårnet 1627, hvor vest- og sydsiden blev repareret og murankre indlagt og også våbenhuset istandsat. Materialerne blev transporteret på i alt 34 vogne fra Kolding.²⁵

1631–32 indkøbtes et 15 alen langt egetræ til 'tårnvinduets' trappevanger. Træet blev omhugget af to karle i Viuf Skov, og efterfølgende blev planker til 26 trin anskaffet. Trappen blev færdiggjort af Hans Chrestens Tømmermand i Nebel.²⁵ 1638 blev et stort hul i muren 'mellem kirken og våbenhuset', der var brudt af 'fjender i den ufredstid' (Kejserkrigen 1625–29), tilmuret.²⁵ Til en tårnreparation 1648 indkøbtes tømmer for 14 sletdaler samt 1.000 mursten og kalk. Desuden blev den vestre ende og det søndre hjørne af kirken på ny opmuret og ankre indlagt, da de var ved at falde sammen; 1652 var turen kommet til den meget brøstfældige søndre side af tårnet, ligesom udfaldne sten på våbenhuset blev udbed-

ret.²⁵ Ifølge kirkens synsprotokol blev der 1686 foretaget en større, uspecificeret reparation.¹⁸

Tårnet var 1700 'helt brøstfældigt' på tømmeret, og 1713 var det 'inden til under spidsen' ganske slet og murstenene forfaldne, og ydermere manglede der brædder at stå på til ringeren.⁴⁹ 1757 var det så ramponeret – muren kun 18 tommer tyk og 'opsat med bindingsværk indvendigt',¹³ – at hele overdelen, inklusive den blytækkede 'lille hat eller spir', blev ombygget og forsynet med seldtag (jf. s. 4242). Endnu vidner vindflojen med årstallet 1758 om denne istandsættelse (s. 4250), der ifølge indberetningen til biskop Bloch tillige var markeret med jernankre på tårnets vestfacade, hvor nævnte årstal og Frederik V's monogram var opsat, og på søndre side initialerne »P B« for bygherren Peder Bertelsen.⁵⁰ Også sydsiden af koret og våbenhuset blev udbedret.³⁷

Kirken var 1788 repareret og holdt i forsvarlig stand af kirkeejeren,⁴⁹ hvilket stadig var gældende 1807.⁵¹

Fig. 23. Korets indre set mod nord (s. 4241). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior of the chancel looking north.*

1815 gennemførtes en hovedreparation, efter at blandt andet tårnets vestre 'fjælgavl', dvs. trekantgavlen, af planker, tre år tidligere var faldet ud, syd- og vestmuren beskadiget og blytagene mangelfulde.⁵² Arbejdet resulterede i en nedskæring af tårnet, der blev formindsket med syv alen,¹⁸ og efterlod kirken i 'lovbefalet' stand; endnu 1824 var den vel vedligeholdt.⁵¹ 1828 var nødvendige reparationer udført, dog ønskedes de brøstfældige vinduer efterhånden udskiftet.³⁷ En 'omfattende, udvendig' reparation gennemførtes 1844, men andetsteds er anført, at også midtergangens gulvbelægning blev udskiftet (jf. ndf.). Herefter blev kirken betegnet som 'provstiets smukkeste landsbykirke'.²⁴

1881 skulle skalmuren på syd- og vestsiden af tårnet tillige med det vestre hjørne afhugges og fornyes med røde sten, og ydermere skulle der

anbringes jalousier eller låger for glamhullerne.⁴⁷ Skalmuringer foretoges atter 1888, på vestsiden 'op til de røde sten'.³⁰

Ved *istandsættelsen 1966* (arkitekt Helge Andreassen, Vejle) installeredes bl.a. nyt varmeanlæg (s. 4250). Istandsættelsens anden etape blev gennemført 1976, hvor gulvet blev omlagt og dele af inventaret nymalet (s. 4252).

Istandsættelsen 1999-2001 (arkitekterne Birch & Svenning, Horsens) var foranlediget af fremskredne rådskader i tårnets bjælkelag, klokkestol og tagværk, ligesom tagbeklædningen blev repareret (jf. s. 4249).¹⁸ Desuden fik kirken nye gulve (jf. ndf.), ligesom diverse andre arbejder foretoges.

Gulve. Kirkens gulve blev fornyet ved istandsættelsen 2001. Belægningen i kor, skib og tårnrum består af gule, kvadratiske fliser, dog med

Fig. 24. Korets østgavl (s. 4236). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The east gable of the chancel.*

Fig. 25. Udsnit af skibets tagværk set mod nord (s. 4248). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Part of the roof structure of the nave looking north.*

kor- og altertrin af kantstillede, gule klinker, der ligeledes er udlagt i døråbningen og under tårnbuen. Under stolene og foran alteret er der plankegulv, stogleulvet formentlig fra 1924.⁵³ De gule fliser, der i skibet førhen var diagonalt lagt, er fornyet flere gange, men går muligvis tilbage til 1800-tallet (jf. ndf.).

Våbenhusets gulv er ældre, formentlig fra ombygningen 1899 (s. 4241). Det består af gule, kvadratiske fliser præget af rullestemplede ornamenter i form af firpas udfyldt af vekselvis vinblade og 'palmetter'. Løvværket kontureres af et glat bånd og har mellemliggende rilleborter. Langs væggene en bred, gråmalet cementkant, og imellem søjlerne et trin af Ølandssten.

† *Gulve.* 1619 blev våbenhusets gulv belagt med kampesten, som blev repareret 1638, hvor de var optrådte.²⁵ Gulvene under stolene i både nord og syd 'burde' 1700 være af sten, ligesom flere sten i

tårngulvet manglede.⁴⁹ 1736 ønskedes murstensgulvet under stolene lagt på ny, og 1751 skulle midtergangens og stolenes gulve omlægges med nye sten, idet midtergangens gamle sten skulle genbruges under stolene i tårnrummet. Til arbejdet medgik 1.500 mursten 'dobbelst Flensborg'.³⁷ 1793 var der mursten i våbenhusets gulv.⁵⁴

Ifølge synsprotokollen var midtergangen 1861 belagt med 'brændte fliser' fra 1844, mens der var 'brændte mursten' under stolene og i våbenhuset. Før 1844 var der ligeledes mursten i midtergangen. I koret var der 'stenfliser',¹⁸ hvilket muligvis henviser til de Ølandsfliser, der blev sløjfet 2001 (jf. ndf.), men 1863 blev disse omkring alteret og i knæfaldet erstattet af brædder.⁵⁵ På et tidspunkt (o. 1900?) blev gulvet foran knæfaldet belagt med sorte og hvide fliser i et skaktavlet mønster. Disse blev sløjfet 1976, hvor der blev lagt kvadratiske, gule fliser som i korets østende (jf. fig. 32).

Fig. 26. Skibets tagværk, rejst i 1400-tallets første årti, set mod øst (s. 4248). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The roof structure of the nave, first decade of the 15th century, looking east.*

Før 2001 var Ølandsfliserne (genbrugt fra koret?) udlagt fra midtergangen og igennem døråbningen hen til våbenhuset, hvor et trin af samme var placeret foran indgangen. Også trinnet mellem kor og skib samt alterforhøjningen var af Ølandsfliser, og under førstnævnte fandtes et ældre trin i form af en svær planke, formentlig af eg, der endnu er forblevet på sin plads. I skibets østlige hjørner var der plankegulv på begge sider af midtergangen.

Dør. En dør øverst i skibets sydmur over våbenhusets loft er anlagt med henblik på adgang til pulpituret, hvis opførelse den muligvis kan henføres til. Fra pulpituret er der via en lem adgang til kirkens loft og tårnets øvre etager.

Vinduer. Kirkens vinduer synes at være fra 1855, hvor der i skibet indsattes to nye jernvinduer mod syd og et mod nord, hvor tidligere døren havde været (jf. ndf.), samt et i korets sydside

og et i tårnets vestmur.¹⁸ Alle er sortmalede ude, hvidmalede inde.

†**Vinduer.** Et nyt glasvindue i tårnet blev indsat 1618, hvortil tre stykker træ blev 'slået for', således at klokkestrengen ikke skulle beskadige vinduet ved ringning. Yderligere blev en fyrreplanke af samme årsag slået op på tårnmuren.²⁵ 1630 udfærdigede Mikkil Glarmester i Kolding to nye vinduer af sit eget glas, tin og bly, hvortil Søren Vintersen Smed fra samme by supplerede med tre lange stænger og 20 'jernstivere', dvs. sprosser; året efter blev yderligere to vinduer fremstillet af Søren Mikkelsen Glarmester i Kolding og Hans Smed i Harte.²⁵ En glarmester blev 1639 betalt for at reparere et 'stort vindue' 'for alteret'. Alle vinduer blev repareret 1641, og 1648 blev et stort vindue indsat i tårnet af en glarmester.²⁵

Vinduet i den gamle norddør blev etableret 1758 (jf. s. 4239), hvor det havde kurvehanksbuet form.

Fig. 27. Udsnit af korets tagværk, 1400-tallets midte, set mod øst (s. 4248). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Part of the roof structure of the chancel, mid-15th century, looking east.*

Tagværker. Korets tagværk, af krydsbåndstype, der må være opsat ved midten af 1400-tallet (jf. ndf.), har syv spærfag, hvert bestående af spær, spærfødder, korte stivere, to hanebånd samt krydsbånd og desuden stormlægter (fig. 27).⁵⁶ Alle træfornaglinger er slået i fra øst, krydsbåndene med bladninger, hanebåndene tappede. Krydsbåndenes bladninger er med hage nederst, men ret afsluttede øverst. Nummereringen udgøres af et romertalslignende system, påført tømmerets østsider og stigende mod vest. På gavlfaget i øst er der øverst, på den østvendte side, bladet og træfornaglet et kort, tværgående tømmerstykke, der måske har understøttet en tårbrandstang eller en anden opragende anordning (s. 4250).

Skibets tagværk er fra 1400-tallets første årti (jf. ndf.) og udgøres af 13 spærfag samt to gavlfag (fig. 25–26). De regulære fag af hanebåndstypen består hvert af bindbjælke, spær, korte stivere, to hane-

bånd samt i hver side et let krumvokset skråbånd mellem spær og nedre hanebånd.⁵⁷ Skråbåndenes krumning på de vestligste 6–7 fag synes at være større end på de østlige fag, hvilket kan skyldes en ændret arbejdsgang, eller måske at to byggesjak har virket på samme tid. Alle komponenter er bladet med hagebladninger på østsiden undtagen de øvre hanebånd, der har svalehalebladninger. Nummereringen er fortløbende fra vest mod øst og er i nord udført som udstemmede firkantstik, i syd med øksehugne stregnumre og i begge sider på de østvendte flader. Afstivet med stormlægter, alle af eg. I nutiden er i sydsiden opsat hjælpe-spær.

Tårnets tagværk består af seks spærfag med bindbjælker, korte stivere og to hanebånd samt et gavlfag i vest. Enkelte genbrugte stykker egetømmer, ellers fyrretræ. Istandsatt 1999 (jf. ovf.). Våbenhuset har seks fyrrespær.

Klokkestolen, der er placeret ud for trekantgavlens fladbuede glamhul i vest, består af to fag afstivede stolper på fodremme. Tidligere var klokken ophængt i sydsiden af loftsrummet (jf. s. 4275).

†*Klokkestol*. En ældre og aldeles forrådnat klokkestol blev udskiftet 1625, hvor Hans Tømmermand fra Kolding opsatte en ny, komplet med bjælker, stolper og løsholter, der skulle opvindes med 'blokke og tavl'.²⁵

Dendrokronologiske undersøgelser. Fra korets og skibets tagværker er 2023 udtaget i alt 16 boreprøver, hvoraf de 10 er dateret. Af korets fem prøver kunne fældningstidspunkterne for tømmeret til fire af disse beregnes til o. 1455, mens seks af skibets 11 prøver kunne dateres til o. 1408.⁵⁸

Tagbeklædning. Kor, skib og tårn dækkes af blytage, mens våbenhuset er tækket med vingetegl. Blytaget på tårnets syd- og nordside samt skibets nordside er fra 1999, jf. tre plader med indskrift, »Michaelsen/ 1999/ Hvidbjerg«. Taget på korets nordside og skibets sydside er oplagt 2020, også her markeret med indskrift: »Michaelsen/ 2020/ Hvidbjerg«.

†*Tagbeklædning*. Reparationer af kirkens tage er første gang omtalt 1617, hvor 16 skippund nyt og gammelt bly blev oplagt af Carsten Skifferdækker 'selvtredje'. Yderligere reparationer foretoges 1625 omfattende 1 skippund og 1,5 lispund bly, mens blyet på kirkens sydside blev omlagt 1632, hvor 1 skippund indkøbtes. Året efter omlagde Johann Skifferdækker beklædningen på tårnets sydside og 'vestre kant', hvortil blev indkøbt 2 skippund. 1635 og 1638 blev der anvendt i alt 350 tagsten til våbenhuset, mens enkelte blyplader blev udbedret 1636 på koret.²⁵ 1638 blev der købt 15 lispund bly til skotrenderne ved våbenhuset, og årene derefter udførtes mindre reparationer på tårntaget og skibets nordside. En større reparation af tårnspirets blytag foretoges 1642, hvor over 100 plader blev genoplagt, og yderligere arbejder udførtes 1650 (ca. 4 skippund) som følge af den skade, som 'tyvene' havde gjort på kirken. Mindre udbedringer foretoges 1653, mens spirets reparation 1656 skyldtes års brøstfældighed, der havde resulteret i flere nedblæste plader.

1700 var der huller i blytaget, hvorfor vandet faldt ned i nogle af mandsstolene,⁴⁹ og 1723 var

Fig. 28. Triumfgavlens set mod vest (s. 4240). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – The chancel arch wall gable triangle looking west.

Fig. 29. Tårnets vindfløj (s. 4250). Foto Arnold Mikelsen 2023. – *The weather vane of the tower.*

blyet over skib og tårn i meget slet stand; året efter skulle våbenhusets tagsten fornyes.⁵⁹

1861 var korets sydside og skibet dækket af blytag, korets nordside af tegl. Sidstnævnte var oplagt 1822, hvor blyet på denne del blev brugt til reparationer på de øvrige blytage. Våbenhusets tagtegl blev omlagt og understrøget 1876.¹⁸

1901 var der ønske om at belægge kirken med skifer, hvilket ikke skete.⁶⁰ I stedet blev blyet omlagt på skibets og tårnets nordside året efter. Tegltaget på korets nordside blev 1954 udskiftet med bly (blytækker H. Hermansen).

Farveholdning. Kvadermurværket står i blank mur på nordsiden og på den nedre del af korets østfacade samt på sydsidens sokkel. Hvidkalket er derimod den øvre del af korets østfacade, sydsiden af kor og skib samt våbenhus og tårn.

I det indre er væggene hvidkalkede, mens loftets grå bemaling er fra 2001.

†*Farveholdning.* Som ved andre af egnens kirker blev der ved flere lejligheder anskaffet brunrødt til tårnets kalkning, hvilket vidner om, at facaderne i perioder var rødkalkede (jf. f.eks. Bredstrup Kirke, s. 3689). 1627 således 8 pd. samt 1636 yderligere 7 pd. Ligeledes synes også de 1651 nyopførte kir-

kegårdsporte at være rødkalkede, eftersom materialeindkøbene til disse tillige omfatter brunrødt (jf. s. 4234), mens tårnreparationen samme år fordrede hele 32 pd. af samme (s. 4244).²⁵ 1879 blev det anført, at kvaderfugerne skulle holdes så smalle som muligt, således at de hvide kalkfuger kunne indskrænkes og kvadrene holdes rene.⁴⁷ Våbenhusgavlen fra 1899 stod til en start i blank mur (jf. fig. 67). Kalkspor på korets øverste kvaderskifte viser, at dette tidligere var kalket.

Opvarmning. Kirken opvarmes siden 1967 af et *oliefyret anlæg*, der er anbragt i en dertil opført tilbygning til kirkens ligkapel (s. 4234).¹⁸

†*Opvarmning.* En *kakkelovn*, der ikke er nævnt i de skriftlige kilder, var opstillet i skibets nordøsthjørne (jf. fig. 31). Muligvis var den fra 1883, hvor der blev opført en *†skorsten* (jf. s. 4251). Et ud-tjent *kaloriføreanlæg*, muligvis det 'varmeapparat', der var doneret og installeret 1924,⁵³ placeret i en grav i skibets nordvesthjørne, blev 1966 kasseret af brandmyndighederne og efterfølgende udskiftet.

Elektricitet. Kirken fik 1921 tilladelse til at indlægge elektrisk lys på betingelse af, at ledningsføringen var nænsom, og at alterstagerne friholdtes.⁶¹

Brandredskaber. På skibets nordmur er endnu kirkens brandhage ophængt (jf. fig. 20).

†*Brandstang(?).* En brandstang over koret har muligvis været opsat øverst i tagværkets østre gavlfag, hvor der ses en vandret, fornaglet planke, der er jævngammel med spærfagene (s. 4248).

Vindfløj. En fløjstang over tårnets vestende har en fane med tre på hinanden stående årstal, fra neden 1875, 1758 og 1777 (fig. 29).⁶² Under fanen, der i formen har lighed med Skærup Kirkes dragehoved (s. 3966), er opsat en forgyldt kugle og øverst afsluttes stangen af et korset kors. Årstallene henviser til tårnreparationer, hvoraf dog kun den store 1758-ombygning giver sig til kende i de skriftlige kilder (jf. s. 4244).

Fløjen er første gang omtalt 1633, hvor Niels Kedelsmed fik 7 sletdaler for kobber til en fløj og en 'knap', Andreas Maler 5 sletdaler for forgyldning og Peder Nagelsmed det samme for jern til en stang og to store jernringe. Johann Karstensen Skiferdækker, der på samme tid tækkede tårnet (s. 4249), blev betalt 3 sletdaler for opsætning.²⁵ Restaureret 1988.¹⁸

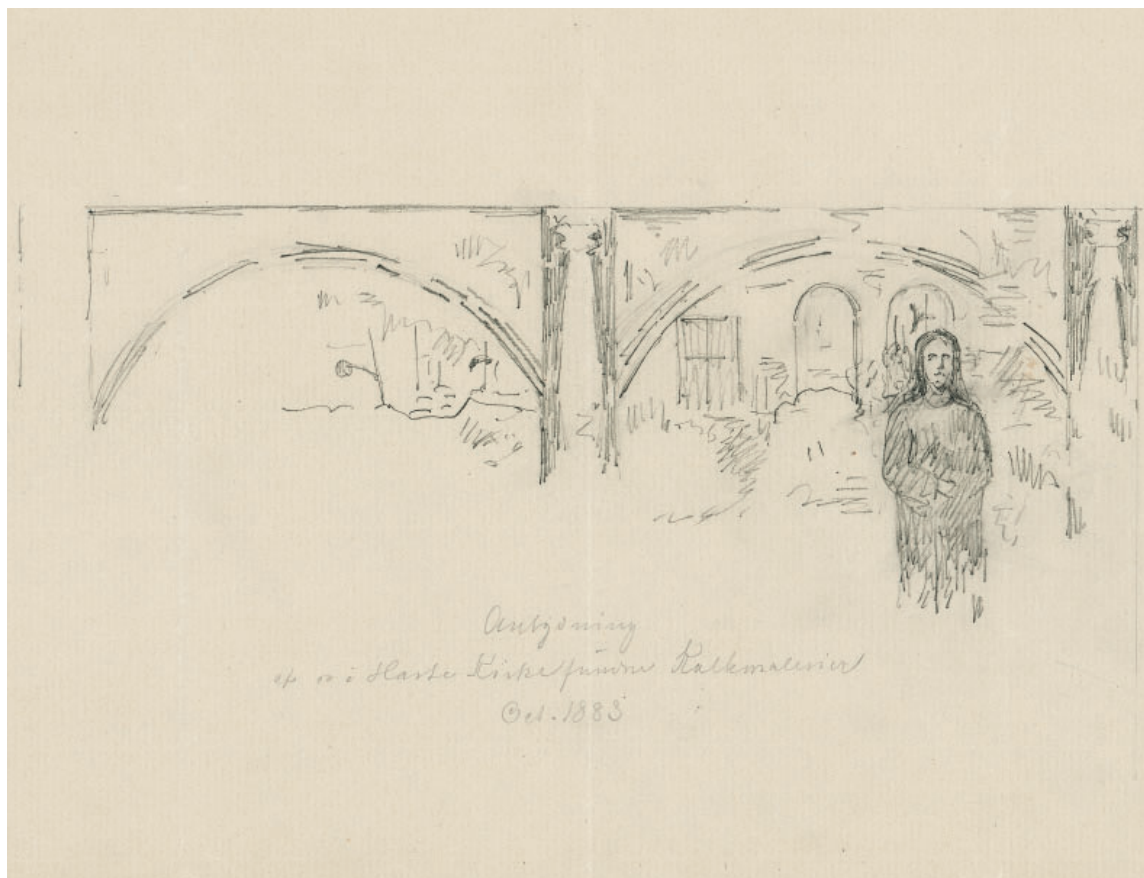

Fig. 30. Skitse af skibets †kalkmaleri, formodentlig 1500-tallet (s. 4251). L. A. Winstrup 1883. – Sketch of †fresco in the nave, probably 1500s.

†KALKMALERIER

1883 fremkom på skibets nordvæg, tæt under loftet, i forbindelse med udhugningen til en skorsten (s. 4250), rester af en frise, der vurderedes at være udført i den senere del af middelalderen eller renæssancen.⁶³ De bevarede dele af maleriet målte omtrent 1 m i højden, men har i oprindelig form dækket det meste af væggen og må formodes tillige at have fortsat på triumfmuren og på sydvæggen. Sporadiske rester af en yngre bemaling blev ligeledes registreret.

1) (Fig. 30), 1500-tallet(?). Østligst på skibets nordvæg sås en næsten fuldstændig bevaret figur i brun klædning, tolket som Jesus, der fremstilles for folket, idet der foran ham var en række dårligere bevarede bifigurer med opragende lanser og en hellebard.

Optrinnet var vist i en arkitektonisk ramme bestående af rundbuede arkader med mellemstående søjler eller pilastre, dog sådan at buevederlagene var i niveau med søjleskafternes halve højde og buernes toppunkt med kapitælerne. I baggrunden et rundbuet vindue med grønlig farve.

Maleriet var nogle steder udført på et tyndt kalkklag, der var påført vægbehandlings afsluttende lerlag, andre steder direkte på lerlaget (jf. s. 4235) og var i kunstnerisk henseende efter L. A. Winstrups bedømmelse af en bedre kvalitet 'end hvad der i almindelighed fremkommer af den slags dekorationsarbejder'.

2) Eftermiddelalderlig(?). På et ikke nærmere beskrevet sted på skibets nordvæg fandtes, på den hvidtekalk, der dækkede de ældre malerier, tillige spor af et hoved.

Fig. 31. Indre set mod øst, 1924. Foto i NM. – *The interior looking east.*

INVENTAR

Kirkens ældste inventargenstand er den romanske døbefont. Endvidere er det nederste skifte af kirkens oprindelige (†)alterbord af granitkvadre konstateret under gulvniveau. Et senere (†)alterbord, hvis kerne endnu står i det nuværende, er muligvis opført i senmiddelalderen. Korbuekrucifikset er fra tiden o. 1500, mens klokken stammer fra 1500-tallet. Altersættet er oprindeligt skænket o. 1575 af Kirsten Ulfeldt med ægtefællerne Poul Abildgaard og Morten Svendsen Orning, men omgjort 1704-05 af guldsmed Didrik Hansen Buch, Kolding.

Altartavlen blev skænket af Eggert Abildgaard og Mette Juel 1618 og udført af den lokale snedker, Mads Christensen Gamst; den er hans eneste sikkert dokumenterede altartavle. Dens oprindelige fløjmalierier forestillende *Korsvandringen* og *Korsfæstelsen* er bevarede. Prædikestolen er anskaffet 1674 og alterstagerne to år senere. 1699 opførtes et karlepulpitur med brøstning, hvis fyldinger rummer billeder af apostlene. Det

er imidlertid ombygget til orgelpulpitur 1905, og i den forbindelse blev fire af apostelmalerierne kasseret.

Fra 1700-tallet er blot bevaret en oblatæske udført 1737 af Johan Hansen Buch, Kolding, skænket af Lars Christensen Påby og Maren Eriksdatter Frost. Fra 1800-tallet er derimod overleveret både alterbordspaneler, en salmenummertavle fra 1836, alterskranken fra o. 1863, stolestaderne fra 1885 og et tindåbsfad fra 1898.

Under istandsættelsen af kirken 1905 blev der opsat et orgel på pulpituret, og altartavlen blev ombygget med nyt altermaleri udført af Hans Agersnap. 1909 og 1910 skænkede de to ældste lysekroner, og yderligere to kom til i årene frem mod 1938. Af andre gaver har kirken modtaget en syvstages skænket 1918 til minde om lærer Eli Jensen, en alterkalk fra Carl M. Cohrs sølvvarefabrik skænket 1926 af Harte Ungdomsforening, pengebøsser skænket 1939 af Viggo og Maren Gerthsen og et par kandelabre, som Jens og Emma Paulsen skænkede 1971. Nævnes skal også et par alter- og dåbskander udført af Hans Hansen, Kolding,

Fig. 32. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior looking east.*

og skænket af Jens A. Jensen 1950, et kirkeskib bygget 1960 af Frans Djørup, Kolding, og et sølvdåbsfad udført 1962 af C. J. P. Benedict Jensen, Kolding.

Kirkens inventar blev nymalet under istandsættelsen 2001,⁶⁴ men følger med kun få justeringer den farvesætning, det fik under restaureringen 1962, og som er afstemt efter prædikestolens barokstaffering. Hovedfarverne er sortgrå, blegrodt og okker, mens stolestaderne har sæder samt ryglæn i lys okker.

Ældre farvesætninger og istandsættelser. Den ældste oplysning om inventarets farvesætning er, at Hans Troschyl, Kolding, 1619 gav altertavlen en delvis staffering ('snedkerstaffering') med cinnoberrødt og forgyldning. Prædikestolen stod i mønjesfarve indtil 1679, da den blev malet i den nu genfremdragne, brogede barokstaffering. Formentlig samtidig blev altertavlen malet på tilsvarende vis. Altertavlen blev givet en lyseblå bemaling på et tidspunkt i 1700-tallet, måske for at afstemme den efter karlepulpitret fra 1699, hvis ældste farvesætning ligeledes var med blå. Ved istandsættelsen 1844 blev altermalerierne fornyet, ligesom alterskran-

ken og stolestaderne blev udskiftet. Under istandsættelsen 1885 blev inventarets hovedstykker malet i perlefarve og lys egetræsådring (stolestader, pulpitur). Dette blev justeret 1905, da førstnævnte blev ændret til hvidlakering, mens sidstnævnte blev gjort mørkere. 1976 fik altertavlen en broget staffering, der tog udgangspunkt i dens ældre barokstaffering.

Alterbordet (jf. fig. 32) er et panelværk fra 1800-tallets første halvdel,⁶⁵ 136×97,5 cm og 95 cm højt med en lidt større bordplade, der stammer fra restaureringen 1967.¹⁸ Frontpanelet har tre højrekanter med profilfyldinger under en frise af tre fyldinger, to aflange med kølbueender, der flankerer en kvadratisk. Sidepanelerne har to fyldinger under en enkelt aflang fyldning med kølbueender, og på rammestykket er et forsænket felt af tilsvarende form. Bagpanelet har formentlig oprindelig svaret til frontens, men den midterste del er savet

bort, så der er gjort plads til en boks og en skuffe. Panelværket står med sorte fyldinger og mørkegrønt rammeværk med detaljer i guld. 1967 stod panelet med brunt rammeværk, der havde erstattet en ældre, blå bemaling; fyldingerne havde tidligere været sorte.⁶⁶ 1896 skulle bordets sidepaneler hæves, så de flugtede med frontpanelet.³⁰ Bordet er opstillet 88 cm fra korets østvæg.

(†) *Alterborde*. 1) Det nedre skifte af et formentlig romansk alterbord af kvadersten blev konstateret ca. 20 cm under gulvniveau i forbindelse med omlægningen af kirkegulvet 2001.³⁸

Fig. 33. Storvinge fra altertavlen, 1618 (s. 4254). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Large wing from the altarpiece, 1618.*

Fig. 34. Altertavle, skænket 1618 af Eggert Abildgaard og Mette Juel (s. 4254). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altarpiece, donated in 1618 by Eggert Abildgaard and Mette Juel.*

2) Dele af et ældre alterbord er bevaret i det nuværende. Det er opmuret af teglsten, der tilsyneladende er af munkeformat, hvilket turde antyde, at det ikke er yngre end 1500-tallet. Kun bordets østside kan iagttages, hvor der er udhugget for at gøre plads til den boks, der nu er indmuret i bordet.

† *Alterklæder*. 1) 1651 blev indkøbt 24 alen lærred til såvel et alterklæde som en messesærk.²⁵ 2) 1841, af bomuldsfløj med guldgalonier.¹⁸ 3) 1852 er nævnt et nyanskaffet alterklæde, der skulle opfarves 1856.²⁴ 4) 1867, af rødt silkefløj.¹⁸ 5) 1939, af rødt fløj.¹⁸

En † *knæleskammel* betrukket med bomuldsfløj blev anskaffet 1852.¹⁸

Altertavlen (fig. 33–37) er udført 1618 af snedker Mads Christensen Gamst fra Revsing (»Reffsinghoffuidt«) og skænket af Eggert Abildgaard til Vranderup og hustru Mette Juel.⁶⁷ Den er arkitektonisk opbygget med tredelt storstykke stillet på et postament og kronet af et todelt topstykke med trekantgavl.

Storstykket omfatter et bredt storfelt samt smalle sidefelter, der flankeres af glatte frisøjer med beslagværksprydbælter og korintiske kapitæler. Søjlerner hviler på et karnisfremspring. Storvingerne er udformet som en stiliseret grif med *ørnehoved*, udstikkende tunge og løvfod (fig. 33). Vingerne er prydet af bosser, medaljoner og ikke mindst et kerubhoved, der er udskåret, så det synes at indgå i et bånd, der fletter sig gennem vingen og slutter i en liljeformet ende på vingens yderside.

Postamentet er smalt og dets felt glat mellem de markante, buede postamentfremspring, der er prydet med løvehoveder over beslagværksornamentik (fig. 36). Postamentvingerne er kvarte og rummer et rektangulært felt. I det nordre læses med reliefversaler »Anno 1618 [opreist]« med spejlvendte N'er.⁶⁸ Det søndre felt er meget beskadiget, men i strejflys kan der fortsat læses »Anno/ [1]618« (fig. 36). Storfrisen er glat og indrammes af et tandsnit og foroven en markant gesims.

Topstykket har to rektangulære felter flankeret af hermer, mod syd en kvindelig og mod nord en mandlig. Topvingernes kant er skåret dels som bladværk, dels som en silhuetagtig vrængemaske.

Vingerne rummer et asymmetrisk felt, en bosse og ikke mindst givernes våben, henholdsvis Juel (syd) og Abildgaard (nord). Entablementet omfatter en smal frise og en gesims med karnistandsnit.

Fig. 35. Altertavlens topstykke med de originale topfeltsmalerier (s. 4256). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – The top piece of the altarpiece with the original paintings.

Over dette er en trekantgavl med samme karni-stands-nit. I feltet er monteret en Helligåndsdue, og gavlen kronet af et vaseformet spir.

Altertavlen står i en staffing fra restaureringen 1976, hvor også storstykkets to centrale pilastre blev rekonstruerede (jf. ndf.).¹⁸ Farverne er bleg-rød, olivengrøn og lys okker med detaljer i guld og mørkeblåt; farvesætningen tager udgangspunkt i en ældre barokstaffering.⁶⁶ Skriftelterne er ud-ført med guld på sort bund. I storfeltet er 1976 anført Joh. 3,16–17 (»Thi således elskede Gud verden, at han gav sin søn ...«) med versaler. I postamentfeltet er Fadervor anført i fraktur, og på frisen er med samme skrifttype anført Joh. 6,54 (»Hvo som æder mit kiød og dricher mit Blod hand hafver det ævige Lif«). Altertavlens bagside står i blank eg, om end der er rester af en kridt-grund eller hvid bemaling i årernes fordybninger.

Altermalerier. Storfeltets bibelcitater (jf. ovf) flan-keres af to malerier, der forestiller henholdsvis *Korsvandringen* (nord) og *Korsfæstelsen* (syd). Der er tilsyneladende tale om de oprindelige billeder fra 1618.⁶⁹ I førstnævnte ses Jesus knælende under korsets byrde, mens han vender sig bagud med en trøstende gestus til de to grædende kvinder i bil-ledets venstre side. Korsfæstelsen viser Kristus, der er død på korset. Han hænger dybt i armene med hovedet lænende mod sin venstre arm. Øverst på korset ses skriftrullen med Pilatus' ord, og ved kor-sets fod ligger Adams kranium. Malerierne blev fremdraget 1976 og er begge mørke og ganske slidte.⁶⁶

De to topfeltsmalerier er ligeledes formentlig de oprindelige. Ligesom ovennævnte er bille-derne kun delvist bevarede, men viser dog tyde-ligt *Opstandelsen* (nord) og *Himmelfarten* (syd) (fig.

35). I førstnævnte ses primært Kristus, der i en strålekrans svæver over graven med et rødt klæde svøbt over skuldrene og med en sejrshane i højre hånd. Himmelfarten viser disciplene knælende i forgrunden om den bakketop, hvorfra Kristus farer til himmels, så kun hans ben og torso ses; disse omkranses af en skybræmme.

(†) *Altermaleri* (fig. 38), 1905, udført af Hans Agersnap, forestillende *Kvinderne ved Graven*, udført i olie på lærred, 111×83 cm. I billedets midte sidder englen på den væltede sten foran Kristi gravhule, og nedenfor trappen op til den står de tre kvinder, der alle er iklædt lange kjoler. Den ene peger mod den tomme gravhule, og hun støttes ved armen af den midterste kvinde, mens englen pegende mod himlen fortæller, at Kristus er genopstået. Tættest på englen står en ældre kvinde med udslåede arme som udtryk for forbløffelse. I baggrunden ses et lyst ørkenlandskab med enkelte bygninger, og i forgrunden vokser både blomster og agaveplanter. Maleriet blev udført til at sidde

tværs over storstykkets tre felter, og stænk fra alterlysenes stearin ses endnu på lærredet. Nu indsat i en kraftig ramme af blank eg og opsat på tårnrummets nordvæg.

† *Altermalerier*. 1) 1618. Frisens og postamentets frakturindskrifter, der citerer indstiftelsesordene samt bekræftelsen af troen i Fadervor, antyder, at det oprindelige storfeltsmaleri havde *Nadverens Indstiftelse* som emne. I så fald kan altertavlens øvrige fire malerier af Kristi død og opstandelse forstås som et billede på, at også den, der i nadveren bekræfter sin tro på Kristus, skal genopstå til et evigt liv.

2) 1844. Ved altertavlens undersøgelse 1967 konstateredes en bemaling af storfeltet med et forgyldt kors fæstnet i en gråmarmoreret sokkel; bag korset var stråler i gult, grønt og blåt, der fyldte hele feltet.⁷⁰ I sidefelterne var malet stennicher med lovens tavler (nord) og Det Nye Testamente (syd); og temaet Lov og Nåde blev understreget af skriftfelter med henholdsvis »Frygt Gud« samt »Troe og Haab«.⁶⁵

Fig. 36. Postamentfremspring fra altertavlen, 1618 (s. 4254). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Protrusion of the altar-piece's base, 1618.*

Fig. 37. Altartavlens staffering fra 1905 (s. 4259). Foto Chr. Axel Jensen 1905. – *The white colouration of 1905 on the altarpiece.*

Fig. 38. Hans Agersnaps (†)altermaleri, Kvinderne ved Graven, 1905 (s. 4257). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The Women at the Tomb*, 1925.

Altartavlens *ældre stafferinger* blev undersøgt 1967, da konservator Aage Sørensen konstaterede fire ældre bemalinger. Maler Hans Thoschyl stod for tavlens oprindelige farvesætning 1619,²⁵ der synes at have været en 'snedkerstaffering', idet dele af tavlen stod i blank eg med detaljer i cinnober og guld. Tre år senere, 1622, blev tilføjet tre 'knapper' til altartavlen, som man betalte 3 mark 4 skilling for at forgyldte.²⁵

I 1700-tallet blev altartavlen malet i lys blå farve med mørkere blå på kerubhovederne og brug af forgyldning samt rød kantning af storvingerne.

1844 blev den malet i hvidgrå perlefarve med forgyldte detaljer af maler C. F. Dyring og efterfølgende opsat med en smule afstand til korets østvæg.⁶⁶ Ifølge oplysning anført på tavlens bagside i hvid skriveskrift blev tavlen »Restaureret 1886/ Hans Gerthsen, Hans Nielsen Kierkeværger«, »P. Jensen/ Snedker« og »Carl Jensen/ Maler«. Kolding.¹⁸ Den ser imidlertid ikke ud til at have ændret farve på dette tidspunkt, så der har formentlig været tale om en opfriskning af den eksisterende perlegrå staffing.

1905 gennemgik altartavlen atter en istandsættelse.⁷¹ På dette tidspunkt blev Hans Agersnaps altermaleri indsat i tavlen som triptyk (jf. ovf.), og som konsekvens heraf blev de to midterste pi-

lastre fjernet og kasseret. Samtidig blev tavlen nymalet i en hvid lak med uægte forgyldninger og sparsom brug af lyseblåt. På søndre postamentvinge var anført med versaler: »Anno 1905 Restaureret« som parafrase af reliefindskriften mod nord (fig. 37). På frisen var da malet med fraktur: »Jeg er Opstandelsen og Livet« (Johs. 11,25), og på postamentet: »Gør dette til min Ihukommelse« (Luk. 22,19, o.a.).¹⁸ Denne restaurering er også dokumenteret på altartavlens bagside, hvor en delvist bortslidt og svært læselig indskrift i skriveskrift slutter med årstallet »1905«.

Værket er den eneste af snedker Mads Christensen altartavler, der er sikkert dokumenteret.⁷² Regnskabet for 1618–19 giver et meget interessant indblik i datidens altartavleproduktion, idet kirkeværge Jep Jepsen på Lynggård oplyser, at han har betalt Mads Christensen og dennes svend 11 sletdaler 1,5 mark i kostpenge for deres seks en halv uge lange ophold i Harte, mens de byggede altartavlen.²⁵ Herudover havde kirken udgifter til at transportere de to samt deres værktøj og materialer frem og tilbage mellem Revsing og Lynggård, hvor de boede, mens altartavlen blev bygget, ligesom der var udgifter til lim og søm (20 skilling) samt til yderligere brædder (7 sletdaler). Tilsyneladende blev altartavlen ikke ma-

Fig. 39. Altersæt, oprindelig skænket 1575, men omgjort 1704-05 af Didrik Hansen Buch (s. 4261). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar set, 1575, re-made 1704-05 by Didrik Hansen Buch.*

let med det samme, for oplysningen om, at man havde betalt en maler for at staffere tavlen, blev streget ud, og det blev noteret, at udgiften hørte til det efterfølgende års regnskab. Under 1619-20 er således anført udgifter til først at transportere altertavlen til Kolding (8 skilling), til at betale maler Hans »Thoschyld« for kost og løn (30 slet-daler og en tønde korn til en værdi af 6 mark 4 skilling), for at køre tavlen tilbage til Harte (12 skilling) og endelig udgifter til hængsler, skruer og søm (2 mark) samt til både snedker og mu-

rer i forbindelse med opsætningen af altertavlen i kirken (henholdsvis 1 mark og 2,5 mark 4 skilling).²⁵ Mens altertavlen altså blev opbygget på stedet, blev den kort efter skilt ad og transporteret til Kolding for at blive malet og den færdige altertavle endelig genopsat i kirken 1619.

Som et sikkert arbejde af Mads Christensen Gamst indtager Hartetavlen en vigtig rolle i etableringen af billedskærerens værk.⁷³ På baggrund af denne samt de tre signerede prædikestole er hans virke blevet sporet til mere end et dusin kirker, navnlig i landsbykirkerne mellem Varde og snedkerens hjem i Revsing. Omvendt er Hartetavlen og arbejderne i Andst Kirke få kilometer fra Revsing de eneste, han udførte i Koldinghus Len. Hartetavlen er opført efter samme skema, Christensen benyttede til altertavlerne i Hjortlund (1608), Lindknud (o. 1610), Skodborg (1610) og Vilslev (o. 1610), og også i detaljerne er der ligheder mellem disse arbejder, eksempelvis kapitæ-

Fig. 40. Alterkalkens fod med Poul Abildgaards, Karen Ulfeldts og Morten Svendsens våbener (s. 4261). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The chalice's foot with Poul Abildgaard's, Karen Ulfeldt's and Morten Svendsen's coats of arms.*

lernes udformning, de svungne postamentfremspring med løvehoveder, topgavlens udformning med kraftig karnistandsnit og brugen af hermer som indramning af topfeltet. Særlig tæt på Hartetavlen ligger imidlertid de to tilskrevne epitafier fra 1619 og 1622 i Åstrup og ikke mindst det epitafium, Hartetavlens givere, Eggert Abildgaard og Mette Juel, lod opsætte i Vejen Kirke 1622 (nu altertavle i Læborg Kirke, jf. *DK Ribe* 2963 samt 2925). Disse tavler har begge vinger af samme udformning som Hartetavlens topvinger;⁷⁴ Åstrupepitafiets storvinger er endvidere helt identiske med Hartetavlens.

†*Sidealter*. Rester af et formodet sidealter i skibets sydøsthjørne blev påvist 2001 i form af et par granitsten, hvis forkant lå 120 cm fra triumfvæggen (jf. s. 4240).³⁸

Altersættet (fig. 39) er oprindeligt skænket o. 1575 af Kirsten Ulfeldt med hendes to ægtefæller, Poul Abildgaard og Morten Svendsen Orning, men omgjort 1704-05 af Didrik Hansen Buch. *Kalken* har cirkulær fod med en æggerstavsprydet standkant samt bred standplade. Foden er flad, men drevet stejlt op mod skaftet tæt ved dens centrum. Langs randen løber en indgraveret plantebort, der afbrydes af en krucifiksfigur monteret på et indgraveret krucifiks med tilstødende skrifttavle, »INRI«. Modsat krucifikset er indgraveret tre våbenskjolde med initialer (fig. 40), i midten Ulfeldtvåbenet med »KW« for Kirsten Ulfeldt flankeret af ægtefællernes våbener, Abildgaard og Orning med initialerne »PA« (Poul Abildgaard) og »MS« (Morten Svendsen).

Skaftet er cylindrisk med en fladoval knop udformet med tunger og seks rosetformede bosser med knop. Bægeret er glat med rette sider og flad bund. Langs randen er indgraveret med versaler: »Forbedret og Forgylt Paa Harthe Kierkes Bekostning 1704«, hvilket synes at henvise ikke blot til fornyelsen af bægeret, men også til udsmykningen af foden med plantebort. Bægeret er stemplet med Didrik Hansen Buchs mestermærke.⁷⁵

Dysken (fig. 39) er udført 1705 af Didrik Hansen Buch, Kolding, på sognepræst Eschild Busch' foranledning. Den måler 12,8 cm i diameter og er glat med indgraverede ringe, hvor bund og fane mødes. På fanen er endvidere indgraveret et

Fig. 41. Alterkalk, udført 1926 på Carl M. Cohrs Sølvvarefabrik (s. 4261). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chalice, made 1926 by Carl M. Cohr.*

hjul Kors og kursivindskriften: »Denne Disch Hører til Harthe Kierches Kalch 1705«. Under bunden er kalken stemplet med Buchs mestermærke og stemplet »R3« samt oplysningen »W[ejer] 6 lod 1½ q[vin]t:«. Endvidere er indgraveret kursivindskriften: »Istam atellam/ Longiusculi horrificis Sacrilegi/ numis denuo Conficiendam Curavi/ E[schild]. B[usch].« (Denne disk har Eschild Busch bekostet fremstillet på ny efter et skrækeligt tempelran; sætningen er vanskelig at tolke præcis). Altersættet er nævnt 1661 som havende været gemt under Karl Gustav-krigene 1657-60 og derefter opforgylt.²⁵

Alterkalk (fig. 41), 1926, udført på Carl M. Cohrs Sølvvarefabrik. Kalken er 23 cm høj, har en cirkulær fod med profileret standkant, som er dekoreret med ciselerede vinblade adskilt af medaljoner med hvert et bogstav af navnet »Ihesvs«; i den syvende medaljon er en roset. Skaftet er cylindrisk, indrammet af fem aftrappede profilringe og delt af en fladoval, bladprydet knop. Bægeret er højt og slankt med ciselerede vinblade og druer mod bunden og midt på korpus et indgraveret kors. På bægeret er indgraveret: »Skænket af

Fig. 42. Oblatæske, udført 1737 af Johan Hansen Buch, Kolding, og skænket af Lars Christensen Påby og Maren Eriksdatter Frost (s. 4262). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Wafer box, 1737, made by Johan Hansen Buch, Kolding, and donated by Lars Christensen Påby and Maren Eriksdatter Frost.*

Harte Ungdomsforening 1926«. Under bunden er stemplet fabriksmærke, navnet på sølvsmeden, »S. H. Nissen«, lødighedsmærke (Københavns bymærke for 1926) og Christian Fr. Heises garantmærke.

En $\dagger$ alterkalk, 1657/60, af tin, blev benyttet i krigsårene (jf. ovf.).⁷⁶

$\dagger$ Sygesæt. 1) Anskaffet 1622 til præstens 'daglige brug i sognet'.²⁵ 2) 1781, af sølv.⁷⁷ Sættet var ifølge oplysning fra 1862 formentlig anskaffet på Harte og Bramdrup pastorats bekostning og blev opbevaret på præstegården i Påby.¹⁸

Oblatæske (fig. 42), udført 1737 af Johan Hansen Buch, Kolding, og skænket af Lars Christensen Påby og Maren Eriksdatter Frost.⁷⁸ Den er oval, 10,5×8 cm og 4,5 cm høj. Låget er fladkuppet. På dets rand er anført med skriveskrift: »Dend Haver vi Til Haarte Kirke, giuet af en godvillig Haand, af Herrens laan til Herrens Alter. Las Chrestensen Poby: Maren Erich Datter Frost 1737«. Under bunden er æsken stemplet to gange med Johan Hansen Buchs mærke, og derunder er indgraveret »W[ejer] 8 lod 2½ q[vin]t«.

En $\dagger$ vinflaske blev anskaffet 1617–18 for 8 skilling.²⁵

Alterkande (fig. 43), udført 1950 af Hans Hansen, Kolding (jf. også dåbskande), 22,5 cm høj. Korpus

har oval grundform, rette sider med et indgraveret kors og er drevet op i en høj og meget slank hals, der går ud i en hældetud. Sidstnævnte lukkes med et korsprydet, hængslet låg. Hanken er tilsvarende udført i et med hældetuden og fæstnet forneden, præcis hvor korpus smalner ind mod halsen. Under bunden er indgraveret med versaler: »Skænket Harte Kirke/ af/ Jens A. Jensen/ Sandbjerg/ 1950« Desuden ses tre stempler, henholdsvis Hans Hansens sølvmærke, »Anno 1950« og lødighedsmærket »Denmark/ Sterling«.

$\dagger$ Alterkande, 1839, af tin. Sortlakeret med forgyldt kors.¹⁸

Skummeske, udført på Cohr Sølvvarefabrik 1960. En 15 cm lang ske, hvis laf er perforeret i et kvadratkors. På grebets underside er stemplet et lødighedsmærke (Københavns bymærke for 1960) og Cohrs fabriksmærke.⁷⁹

Alterstager (fig. 44–45), 1676. De 51 cm høje stager har en kraftig, cirkulær fod på en sekskantet, meget bred standplade drevet op i et bladrankemotiv. Selve foden har et riflet afsæt under en perlebort, og den fladkuplede overkant er drevet op i et højt frugtreliet med ciselerede detaljer. Skaftet er udført som to keglestubbe, der spejler sig i et midtled bestående af to ringe. På skaftets øvre del er indgraveret »GG/ 1676« om Grub-

Fig. 43. Alter- og dåbskander, udført 1950 af Hans Hansen, Kolding og skænket af Jens A. Jensen (s. 4262og 4265). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar and baptismal jug, made in 1950 by Hans Hansen, Kolding.*

Fig. 44-45. 44. Alterstager, skænket 1676 af formentlig Gabriel Grubbe (s. 4262). 45. Grubbevåbenet på alterstagerens skaft, 1676 (s. 4262). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – 44. *Chalice, donated in 1676 probably by Gabriel Grubbe*. 45. *The Grubbe coat of arms on the chalice*.

bes hjelmprydede *våbenskjold* (fig. 45). Initialerne kan henvise til Gabriel Grubbe (e. 1641-92), om end dennes forbindelse til både Kolding og Harte Kirke er ukendt. Lyseskålen spejler foden, men er lidt mindre i størrelse.

Syvstage (fig. 46) 1918. En 57 cm høj 'Titusstage' på en sekskantet fod i tre aftrapninger. På denne er indgraveret med skriveskrift: »Til Minde om Eli Jensen Lærer ved Harte og Sandbjerg Skole fra 1877-1918«. Skaftet har kugle- og vaseled og prydes af akantusblade mod både fod og arme. Sidstnævnte har talrige småled, herunder tre tætstillede kugleled.

(†) *Alterbordskrucifiks* (fig. 47), o. 1839. Et ca. 50 cm højt krucifiks bestående af en ældre Kristusfigur af metal, der stammer fra Frederik Ludvig og Frederikke Sophie von Lieths gravkapel (s. 4278),¹⁸ og som formentlig oprindeligt har tjent som kistebeslag. Det er monteret på et nyere kors med glat stamme og arme, der er monteret i en base af sortmalet træ. Alterbordskrucifikset var i brug indtil det tidlige 1900-tal (jf. fig. 37). Nævnt 1862 som placeret på alterbordet, men overtaget fra kirkens kapel.¹⁸

† *Alterbøger*. 1635 blev anskaffet et eksemplar af den nye danske bibel, formentlig Christian IV's foliobibel fra 1632-33, samt en bogstol, den kunne ligge i på alterbordet.²⁵ 1645 anskaffedes en ny

Fig. 46. *Syvstage*, 1918 (s. 4263). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Seven-branched candlestick*, 1918.

Fig. 47. Alterbordskrucifiks, o. 1839 (s. 4263). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Crucifix, c. 1839*.

alterbog for 2 sletdaler.²⁵ 1862 ejede kirken første bind af Enevold Ewalds konkordans fra 1748 samt to versioner af andet bind fra 1749.

Messehagler. 1) 1985, af uld, vævet af Vibeke Høgsbro og skænket af Revisionskontorets Fond.¹⁸ Hagelen regnes for hvid, men er udført i regnbuens farver, idet fronten changerer fra grønne til rosa toner, mens ryggen changerer fra blå til violet; begge med diagonale linjer af guldbrokade. Foret er violet.

2) Nyere, af violet satin med kors broderet af guld og sølv; ryggen med glorieskive over kors-skæringen. Foret er grønt.

3) Nyere, af grøn uld. Den er syet af flere geometriske stykker stof af varierende farvetone og prydes af et kors, der på ryggen er af guld. Foret er ligeledes gyldent.

†*Messehagler.* 1) Nævnt 1661, som anskaffet under krigen (1657–60) og af fløj.²⁵ 2) 1852, af rødt silkefløj med guldgalonier.¹⁸

†*Messeklæder.* 1623 købte kirken 17 alen lærred til en messesærk i stedet for den gamle, som var aldeles forslidt.²⁵ Atter 1651 blev der indkøbt lærred, denne gang 24 alen til en messesærk og et talterklæde.²⁵

Alterskranke (jf. fig. 32 og 37), o. 1863, rundbuet med tætstillede balustre, der er vaseformede og slutter i en terning både foroven og for neden. Håndlisten har høj frise og på indersiden en hylde til særkalke; enderne er markeret af en høj knop over håndlisten. Skranken står i sort med gulddetalje og er senest opmalet under istandsættelsen 2001–02, hvor den også blev hævet ca. 5 cm.⁶⁴ Knæfaldet er glat og dækket af hynder polstret med rødbrun uld. En tilsvarende skranke er i Eltang Kirke (s. 4365).

†*Alterskranke.* 1862 er det oplyst, at alterskranken dannede en firkant, efter den 1844 blev ombygget eller helt erstattede en skranke, der gik på tværs af koret nær alterbordet.¹⁸

Døbefont (fig. 48), romansk, af rødlig granit. Den 95 cm høje font har en fod formet som en omvendt terningkapitel. Siderne har et rundbuet

Fig. 48. Døbefont, romansk (s. 4264). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Baptismal font, Romanesque*.

felt med relief af to arkader med kraftige kapitæler, dog er den ene side helt glat. Sviklerne er på to sider udfyldt af rankeagtige volutter, der på den tredje side er liljelignende. Kummen er 77 cm i diameter og prydet med arkader som foden. Fonten har på nordsiden betydelige rester af bemaling på kridtgrund. To arkadefelter står endnu i hvid henholdsvis grålig bemaling (fig. 49), og på foden er rester af rød og sort, efter fonten både 1879 og 1882 ønskedes rensat for de 'påsmurte farver'.¹⁸ Mackeprang regnede fonten under den store og ret forskelligartede gruppe af jyske 'Arkadefonte'.⁸⁰ Fonten er opstillet under korbuen mod nord; her er den også omtalt 1862, da det endvidere oplyses, at den tidligere havde stået ved korets sydvæg neden for degnestolen.¹⁸

Dåbsfad. 1) 1898(?),³⁰ af tin, 76 cm i diameter med profil langs fanens kant. Opbevares på kirkeloftet. 2) 1962, af sølv, udført af C. J. P. Benedict Jensen, Kolding, og skænket af en anonym giver.¹⁸ Fadet er 60 cm i diameter og helt glat. På bundens underside er indgraveret med versaler »Harte Kirke/ 1962« og stemplet Benedict Jensens sølvmærke, »EM« med krone og lodighedsstemplerne »Sterling/ Denmark« og »925S«.

†*Dåbsfad.* Ifølge et notat skrevet af Chr. Jürgensen Thomsen o. 1850 skal Harte Kirke have ejet et Nürnbergfad med indskrift i dekorative majuskler.⁸¹

Dåbskande (fig. 43), udført 1950 af Hans Hansen, Kolding, og skænket af Jens A. Jensen (jf. også alterkande). Kanden er 25 cm høj med cylindrisk korpus, der er drevet op i en høj, lidt slankere hals med tud, svungen hank og låg med gæk. På halsen er indgraveret et kors. Under bunden er med versaler indgraveret »Skænket Harte Kirke/ af/ Jens A. Jensen/ Sandbjerg/ 1950« og stemplet med sølvmærke, »Anno 1950«; endvidere lodighedsmærket »Denmark/ Sterling«.

†*Dåbskande*, nævnt 1862, af sortlakeret blik.¹⁸

Fontelåg, 1900-tallet. Af mørklakeret fyr, cirkulært og fladt med et drejet greb i centrum. Opbevares på kirkeloftet.

Korbuekrucifiks (fig. 50), o. 1500. Et lille krucifiks, ca. 1 m højt, der skildrer Kristus hængende i næsten vandrette arme og med overlagte fødder fæstnet med samme nagle. Han har langt, krøl-

let hår med en enkelt lok hængende ned foran den højre skulder, som hovedet duver mod; tilsyneladende med lukkede øjne. Om hovedet har han en flettet krone og om lænden et klæde med midtsnip. Korset er glat med rette ender, bortset fra stammens overkant, der munder ud i en medaljon. Krucifikset er nystafferet 1974-76 af Aage Sørensen.⁷⁰ Kristus står i lys, grøngul karnation med hår, skæg og lændeklæde i guld og grøn tornekrone, og fra sidesåret løber der blod. Korset er mørkegrønt med sort medaljon, hvorpå der er skrevet INRI med guldversaler. Før da stod krucifikset i samme farver, dog med varmere karnation og forgyldt tornekrone, og under dette farvelag en kølig karnation og guld på hår, skæg og lændeklæde.⁶⁶ Opsat på triumfvæggen over buen.

Prædikestol (fig. 51), 1674. En arkitektonisk opbygget stol i fire fag med underbaldakin, lydhimmel og sekundær opgang.

Fig. 49. Farverester på døbefontens nordvendte side (s. 4265). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Remains of paint on the north-facing side of the baptismal font.*

Fig. 50. Korbuekrucifiks, o. 1500 (s. 4265). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Rood, c. 1500.*

Kurven har arkadefelter med glatte, let forkrøpede pilastre under et bueslag, hvis svikler rummer en volutformet gennembrydning. Under arkadefeltet er etableret et smalfelt med nærmest æselrygbuet gennembrydning. Fagene adskilles af snosøjler med cylindriske, profilerede kapitæler og omtrent tilsvarende baser. Postamentet er højt med glatte felter mellem de slanke hjørnefremspring. Sidstnævnte er prydet af aflange, rundbuede bosser flankeret af mindre, retkantede bosser. Under postamentfremspringene er fladovale hængekugler. Frisen har samme form som postamentet, blot er fremspringene dekoreret med diamantbosser. Mod gesimsen er en karnisfrise.

Kurvens underbaldakin har kraftige, rundende profiler, der samler sig i en bærestøpe med kugleled; baldakinen er tisdet af grundform, men kun de fem synlige fag er udført.

Lydhimlen er sekskantet, hvoraf de to bredeste fag støder op mod triumfvæggen og korets sydvæg. Dens frise er glat og indrammet af kraftige profiler. Et karnistandsnit danner overgang til gesimsen. På sidstnævnte er over de fire fag, der vender ud mod kirkerummet, stillet udsavede

Fig. 51. Prædikestol, 1674 (s. 4265). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Pulpit, 1674.*

Fig. 52. Prædikestolens to første fag med Matthæus og Markus(?) (s. 4268). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The first sections of the pulpit with Matthew and Mark(?)*.

topgavle. Himlens loft er inddelt i otte felter af kraftige profilstave, der udgår fra en central roset. Under denne hænger en Helligåndsdue.

Opgangen er tilføjet 1885.¹⁸ Den har kraftig vange, rækværk med høje, slanke balustre og en enkel håndliste. Mægleren er cylindrisk og afsluttes med en knop foroven. 1862 er topgangen beskrevet som en 'bræddetræppeopgang med gittergelænder fra koret'.¹⁸

Prædikestolen og lydhimlen står i en bemaling, der går tilbage til 1679, og er afdækket 1976.⁷⁰ Grundfarverne er rød, mørkegrøn samt lys okker med detaljer i guld og blå; underbaldakinens felter er malet sorte 2001–02, efter indtil da at have stået i rødt.⁶⁴ Opgangen står i koksgrå med gulddetaljer og håndliste i mørklakeret eg.

I kurvens arkadefelter (fig. 52–53) er malet fremstillinger af de stående evangelister med deres symbolvæsener. Fra opgangen ses A) Mattæus, der er halvskaldet med langt skæg og iklædt kjor-

tel og lang rød kappe. Han holder en bog med begge hænder, og ved hans højre side ses englen. B) Markus(?) med kort hår, langt skæg og sandfarvet kappe over blå kjortel. Også han holder sin bog med begge hænder, og ved hans hoved ses et utydeligt bevaret fabelvæsen, tilsyneladende løven, der i så fald identificerer ham. C) Hvis forrige identifikation er korrekt, fremstiller figuren i tredje fag Lukas. Han er iklædt rød kjortel og blårød kappe, der ligger skråt over den ene skulder og er malet efter samme forlæg som forrige evangelist. Der er intet synligt fabelvæsen. D) Johannes, der kan genkendes på sit lange, lyse hår og skæglose ansigt. Han holder sin ene hånd op foran sig og er iklædt rød kjortel og blå kappe. Malerierne er 1862 omtalt som overmalede,¹⁸ hvilket kan være sket under istandsættelsen af kirken 1844.⁸² Hen over postamentfelterne er med guldversaler anført: »Hvo som hafve/ øren at/ høre med/ hand høre. Lvc« (Luk. 8,8). Over

Fig. 53. Prædikestolsfag med Lukas(?) og Johannes (s. 4268). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Pulpit section with Luke(?) and John*.

Fig. 54. Prædikestolens bemaling 1905 (s. 4269). Foto Chr. Axel Jensen 1905. – *Pulpit*.

frisen står tilsvarende »Salige ere de/ som hore/ Gvds or/ og B(e)vare det. Lvc xii« (Luk. 11,28!).

Lydhimlen har samme farveholdning som selve stolen, dog med petroleumsblåt loft. Topgavlne er røde med malede keruber. Hen over frisen står med versaler »A(nn)o 1674 er prædick stole giort oc 1679 stafeit af Las Mason og Las Ieson, paa kirkens bekostning.«

Ved en undersøgelse udført af Aage Sørensen 1967 konstateredes fire ældre farvelag.⁶⁶ Han fandt spor af mønjesfarve, som må antages at høre til stolens ældste og delvise staffering. Herover lå den staffering fra 1679, der nu er afdækket, og som o.

1844 blev overmalet med perlefarve (hvidgrå) og brug af sort på blandt andet søjler og drejeværk. Endelig blev stolen ligesom altertavlen hvidlakeret 1905 (fig. 54).¹⁸ Prædikestolen og lydhimlen blev repareret 1885.¹⁸

†*Prædikestol*, nævnt 1622, da der blev indmuret to egebjælker under den.²⁵ Efterfølgende blev en snedker betalt for at udføre en 'spids' (altså en underbaldakin) under stolen.²⁵

Stolestader (jf. fig. 32), 1885,¹⁸ med 114 cm høje, slanke gavle med trekantet overkant. Gavlene har nedre rektangulær og øvre rundbuet profilfyldning og udsavede frontstykker både over og under det

Fig. 55. Apostelmalerier på pulpiturets brystning, 1699 (s. 4271). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Paintings of the Apostles on the parapet of the gallery, 1699.*

brede sæde; der er gavle mod både midtergangen og væggene. Ryglænet er skrånende og dannes af to tværrektangulære fyldinger. Forrest i stoleværket samt mod indgangen fra våbenhuset er paneler med seks rundbuefyldinger. De i alt 37 stole er opstillet med 18 stader mod syd og 19 mod nord, og de står i en staffering fra restaureringen 2001-02.⁶⁴ Denne omfatter koksgå gavle med fyldinger i to nuancer af oxydrødt, mens stolens indre er i gullig okker. Stolene blev malet 1967.¹⁸ De stod oprindeligt med lys egetræsådring, der formentlig o. 1905 blev erstattet af en mørkere ådring.⁶⁶

†*Stolestader.* 1651 reparererede Laurs Snedker, Kolding, nogle af stolene, og året efter reparererede han yderligere fem stole og udførte en ny til præstekonen.²⁵ 1862 er det oplyst, at der var 15 bænke langs skibets sydvæg og 18 bænke mod nord; begge med ryglæn og fodbrædder.¹⁸ Det er ikke klart, om der er tale om staderne fra 1600-tallet. Desuden var der bænke i tårnrummet samt på pulpituret til omtrent 60 personer; bænke blev

repareret 1874.¹⁸ Stolene stod frem til mindst 1843, sådan at mellemgangen ikke flugtede med alterbordet.²⁴

†*Præste- og degnestole.* 1) Nævnt 1630, da Gyde Snedker, Kolding, reparererede skriftestolen ved alteret, idet den var brækket.²⁵ 2) Nævnt 1862 som indrettet på hver sin side af alterbordet.¹⁸ Kun præstestolen var lukket og endvidere forsynet med gardiner. De to stole blev nedtaget 1863, og præsten fik herefter en armstol bag altertavlen,⁸³ mens degnen fik plads i den forreste stol i skibets sydside.¹⁸

Armstol til præsten, 1900-tallets første del. Den har svungne armlæn, ryglæn af ti brædder skåret som hver tre buer og drejede ben. Stolen står i mørk lakering og polstring af rødbrun uld på både armlæn og sæde.

Løse stole, 1900-tallets første del. To armstole af eg i afdæmpet nyrokoko med svungen ryg med udskårne rocailler, svungne armlæn og drejede frontben. Stolene står i mørk lakering med polstring i rødbrun uld.

Fig. 56. Apostelmalerier på pulpiturets brystning, 1699 (s. 4271). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Paintings of the Apostles on the parapet of the gallery, 1699.*

†Kiste, nævnt 1621, da en nøgle blev udført til den kiste, messeklæderne blev opbevaret i.²⁵ Låsen blev repareret af Hans Klejnsmed, Kolding, 1630.²⁵

Pengebøsser, 17 cm i diameter, skænket 1939 af sognefoged Viggo Gerthsen og hustru Maren Gerthsen.¹⁸ Opsat i skibet på hver side af indgangsdøren. †Pengebøsser, anskaffet 1858, af malet blik med lås 'til trængende uden fattigforsørgelse'.¹⁸

Pulpitur (fig. 55–56), 1699,⁸⁴ et karlepulpitur, der blev ombygget 1885 og indrettet til orgelpulpitur 1904.¹⁸ Pulpituret er opbygget på to tværbjælker indmuret i skibets syd- og nordmure og understøttes af to søjler fra 1885, der flankerer skibets midtergang og samtidig fungerer som gavle i stolværket. Brøstningen omfatter to paneler med hver fire fyldinger. Pulpituret står med brunmalet bjælkelag og søjler, hen over postamentet er 1905 gentaget en ældre indskrift i guldfraktur på sort bund, der citerer Joh 4,38: »Jeg haver udsendt Eder at Høste/ Det som I Ikke arbeidede. Andre

havde arbeidet/ og Jere indkomne I Deris Arbeide. JOH. IV Cap V 38«.

Brystningens panelværk står i mahogniådring og i fyldingerne er oprindelige malerier af stående apostle. På det søndre panel ses: A) Peter iklædt blålig kjortel samt rød kappe og holdende en stor nøgle i højre hånd. B) Andreas, iklædt rød kjortel samt blå kappe. Han holder en bog i venstre hånd og står foran sit kors. C) Paulus (alternativt Mattæus) iklædt lyserød kjortel og blå kappe. Han støtter et stort sværd med højre hånd og udfører en talende gestus med venstre. D) Johannes med lyserød kjortel og stor, rød kappe. Han holder kalken i højre hånd og over den svæver en slange eller drage. På det nordre panel ses E) Jakob den yngre iklædt lyserød kjortel og rød kappe med en økse i venstre hånd. F) Judas Thaddæus i blå kjortel og holdende en kølle. G) Simon iklædt hvidlig kjortel med kort rød kappe og holdende en åben bog op foran sig. Venstre hånd støtter sig til en sav. H) Matthias iklædt lang blå kjortel og orange kappe og holdende en

Fig. 57. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior looking west.*

lang økse med venstre hånd. Over malerierne er apostlenes navne malet med guldversaler på sort bund; af disse svarer »S. Iacobus Maior« ikke til det nedenstående billede af Paulus.

En undersøgelse af ældre farvelag 1967 viste, at pulpituret oprindeligt stod med blåt rammeværk og foroven sorte felter med apostlenes navne anført i guld. Ved kirkens istandsættelse 1885 blev pulpituret malet i samme lyse egetræsådring som stolestaderne. Man ønskede på dette tidspunkt at bevare alle brøstningens 12 fyldinger med malerier af apostlene, men ved opsætningen af orgelet 1905 blev de fire midterste fyldinger kasseret. Baseret på de bevarede malerier har der været tale om skildringer af Filip, Mattæus (eller Paulus), Thomas og Jakob den Ældre. Herefter blev pulpituret hvidlakeret.¹⁸

Orgel (jf. fig. 57), 1981, med 12 stemmer, 4 transmissioner (vekselregistre), 2 manualer og pedal. Bygget af P. Bruhn & Søn, Årlev. Disposition: Rørfløjte 8', Principal 4', Dækfløjte 4', Quint $2\frac{2}{3}'$ (trm), Gemshorn 2', Terts $1\frac{3}{5}'$ (trm), Mixtur III. Svelleværk: Gamba 8', Gedakt 8', Spidsfløjte 4', Oktav 2', Quint $1\frac{1}{3}'$, Gemshorn 2' (trm), Terts $1\frac{3}{5}'$, Mixtur III (trm). Pedal: Subbas 16'. Tremulant, fælles for begge manualer. Manualomfang: C-g³, Pedalomfang C-f¹. Koblinger: I+II, P+I, P+II.

2017 omdisponeret og udvidet med én stemme og én transmission ved Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition 2017: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Principal 4', Dækfløjte 4', Quint $2\frac{2}{3}'$ (trm), Gemshorn 2', Terts $1\frac{3}{5}'$ (trm), Mixtur III. Svelleværk: Gamba 8', Gedakt 8', Spidsfløjte 4', Quint $2\frac{2}{3}'$, Gemshorn 2' (trm), Terts $1\frac{3}{5}'$, Mixtur III (trm). Pedal: Subbas 16', Oktav 8' (trm).

Opstillet på pulpitur i vest med østvendt facade og spillebord mod syd.

(†) *Orgel*. 1909, med fire stemmer og oktavkobling, bygget af Horsens Orgelbyggeri v/Marinus Sørensen. Orglet, som blev taget i brug påskedag, kostede 1400 kr. og var skænket af gårdejer Jørgen Kjær og hustru, Axelgaard i Harte Sogn.¹⁸ Pneumatisk aktion, bælgvindlade. Siden udvidet til syv stemmer af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition optegnet 1973: Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Quintatøn 8', Spidsfløjte 4',

Fig. 58. Del af orgelfacade fra Horsens Orgelbyggeris (†)orgel 1909 (s. 4273). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Organ facade from Horsens Orgelbyggeri, (†)organ 1905.*

Rauschquint II, Mixtur III. Anhangspedal. Svelle. Kobling: M-P. Placeret på pulpitur i vest med østvendt facade og spillebord mod syd.⁸⁵ En del af orgelfacaden er nu bevaret på loftet (fig. 58).

Salmenummertavler. 1) 1836,²⁴ en lille, rektangulær tavle, 54×35 cm, der er sortmalet og udført til at angive salmenumrene med kridt under de hvidmalede overskrifter »før« og »efter«. Overskrifterne gentager en underliggende frakturindskrift. Opbevares på kirkeloftet.

2) (Fig. 60), 1919,¹⁸ 98×47 cm, til skydenumre. Tavlen er rektangulær med trekantgavl og inddelt i 2×7 felter. Over de to kolonner er anført: »Prædiken/ før efter« med hvid antikva på den sorte bund. Tavlen er uindrammet, men tilføjet en fodliste og gesims i blank eg. Den er endvidere

Fig. 59. Lysekrone nr. 2, 1910 (s. 4274). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chandelier no. 2, 1910.*

udført, så den hænger skråt frem fra væggen og derved er lettere læselig. Opsat i tårnrummet.

3) 1944. En stor tavle, 97×70 cm, til hængenumre. Den har en bred, profileret ramme i sort og guld om et gråbeige felt. På bagsiden er anført: »Skænket af Kirkeværgen/ Købmand H. C. Hansen/ Paaby 1944«. Opsat på triumfvæggen nord for korbuen.

Præsterækketavler. 1) 1937, udført af maler Alfred Ravn, Kolding. En 171×98,5 cm stor tavle med ramme i blank eg og indskrifter i sort skrift på gullighvid bund. Tavlen anfører »Harte og Bramdrup Menighedens/ Sognepræster siden Reformationen« startende med Hr. Niels Hansen, kaldet 1539 og afsluttende med den sidste, der var præst for begge sogne; Ruth Vestergaard, kaldet 1980. Opsat på sydvæggen i våbenhuset.

2) O. 2013, en 139×99 cm stor tavle af samme udformning som forrige, dog med overskriften »Præster ved Harte Kirke«. Opsat på våbenhu-

sets nordvæg. En ældre *†præsterækketavle* er nævnt 1862.¹⁸

Lysekroner. 1) (Jf. fig. 32), 1909, skænket af frk. Anna Schultz, Kolding.¹⁸ En krone med otte rocailleformede arme, der hver holder to blus. Armene er monteret på en stamme med talrige kugleled, hvoraf de to nedre er størst. Øverst på stammen udgår reflektorskjolde formet som blomster. Under stammen er en stor hængeskjold med midtled og spids knop. Kronen er ophængt midt i skibet.

2) (Fig. 59), 1910, skænket af en forhenværende kirkeværgen.¹⁸ Stor krone med 2×8 arme med riflede lyseskåle, der går vandret ud fra stammen i s-svungne arme med liljeformede midtled og bladværk i det indre slyng (jf. lampet nr. 1-2 ndf.). Stammen er balusterformet og slutter i en riflet, kogleformet hængeskjold med knop. Stam-

Fig. 60. Salmenummertavle, 1919 (s. 4273). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Hymn board, 1919.*

Fig. 61. Kirkeskib, bygget 1960 af Frans Djørup, Kolding (s. 4275). Foto Arnold Mikelsen 2023. – *Votive ship, made in 1960 by Frans Djørup, Kolding.*

men krones af en cirkulær gesims med en bort af påmonterede ansigter, og over gesimsen står et englebarn med korset i den ene hånd og en laurbærkrans i den anden. Opsat østligst i skibet.

3) 1910/25. En mindre krone af samme opbygning som nr. 2, dog uden hængekugle. Opsat under orgelpulpituret.

4) 1938, udført af Knud Eibye, Odense. En 'Jungshoved'-krone med 2×6 arme, balusterskaft kronet af dobbeltørn og med indskriften »Harte Kirke 1938« på stammens nedre profil; hængekuglen mangler. Kronen blev skænket af Louise Ebbesen.¹⁸ Den hang førhen i skibet over for kirkedøren. Nu opbevares den på kirkeloftet.

5) (Jf. fig. 22), o. 1950/75. En seksarmet krone med balusterskaft, hvis hængekugle er løgformet og facetteret; den afsluttes af en riflet knop. Foroven slutter stammen i en blomsterkrans i gennembrudt arbejde. Ophængt i tårnrummet.

Lampetter. 1-2) (Jf. fig. 51), o. 1925, to lampetter med s-svungen arm med liljeformet midtled og et blad i det indre slyng svarende til armene på lysekrone nr. 1. Lyseskålen er kreneleret og armene monteret i et sekundært jernbeslag i skibets sydvæg ved prædikestolen.

3-6) (Jf. fig. 23), o. 1980. Fire lampetter (model 'Klase', tegnet af Rolf Graae) med ni blus, der har høje fatninger med udkraget kant. Armene har en U-bøjning og er monteret på et lodret skaft. Opsat i koret.

Kandelabre. To trearmede, 136 cm høje, af smedjern, blev skænket 1971 af gårdejer Jens Paulsen og hustru Emma Paulsen.¹⁸ De bruges navnlig til begravelser.

Lysglobe, 140 cm høj. Af støbejern. Opstillet i våbenhuset.

Kirkeskib (fig. 61), 1960, bygget og skænket af overlæge Frans Djørup, Kolding.¹⁸ Skroget er 118 cm langt og 96 cm højt inklusiv master. Det er hvidmalet med sort bund. Ved stævnen er et skilt med skibsnavnet i guldversaler, og tilsvarende er navnet sat på agterspejlet. Skibet er rigget som en bark efter først at have været rigget som en skonert.⁸⁶ Ophængt vestligst i skibet.

†*Ligbåre,* anskaffet 1651; bygget af Laurs Snedker, Kolding.²⁵

Klokke (fig. 62), 1500-tallet.⁸⁷ Den måler 103 cm i diameter og er glat med en frise om halsen indrammet af 2×2 tovsnoede lister. Ved overgangen til slagkanten er tre afsæt. I klokken er ind-

Fig. 62. Klokke, 1500-tallet (s. 4275). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Bell, 1500s.*

støbt syv mønster, der imidlertid ikke kan genkendes. Den er nævnt første gang 1617, da Jep Smed, Kolding, udførte en ny akselring og klinke af stål samt en lænke til at ringe klokken med.²⁵ 1636 blev klokken nedtaget, repareret af Hans

Smed, Kolding, og atter ophængt.²⁵ 1669 måtte den repareres igen.¹⁵ Senest repareret 1937 af August Nielsen (Thubalka) efter at være revnet.¹⁸ På dette tidspunkt blev vuggebommen tilføjet jernakslar og derved omdannet til slyngebom.

GRAVMINDER

Kirkens ældre gravminder omfatter to ens gravsten fra o. 1735, der nu er opstillet i våbenhuset. En ældre gravsten over Poul Abildgaard kendes nu kun fra Søren Abildgaards tegning 1772. 1753 indrettedes tårnrummet til gravkapel for Frederik Ludvig og Frederikke Sophie von Lieth og deres familie. Det blev nedlagt 1837-39 og kendes kun fra skriftlige kilder. På kirkegården står et monument over tre faldne soldater i De Slesvigske Krige 1848-50.

†*Epitafium*, nævnt 1863 som tidligere opsat på korets nordvæg ved sognepræst Lauritz Haagens begravelse 1787, hvorfor det blev formodet, at det nok var dennes epitafium; sognepræst Haagen blev imidlertid begravet i Kolding.⁸⁸

Gravsten. 1) (Fig. 63), o. 1735, over Jørgen (...), *1691, †1735. Grå kalksten, 172×117 cm. Skriftsten med ovalt skriftfelt indrammet af palmegrene i relief. Personalia er indhugget i versaler, men

Fig. 63. Gravsten nr. 1, over Jørgen (...), o. 1735 (s. 4277). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Gravestone no. 1, for Jørgen (...), c. 1735.*

Fig. 64. Gravsten nr. 2, over ubekendt, o. 1735 (s. 4277). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Gravestone no. 2, for unknown person, c. 1735.*

meget bortslidt. I et nedre felt er mindeordene anført. I stenens hjørner er hugget englebørn i højt relief, dog er de to venstre bortslidt og stenens hjørner rekonstrueret i cement. Opsat i våbenhusets vestvæg ved nr. 2.

2) (Fig. 64), o. 1735, over ubekendt. Grå kalksten, 140×106 cm. Som nr. 1, bortset fra at der øverst på stenen er endnu et ovalt skriftfelt, og de venstre engle er bevaret. Stenen er generelt enklere udført, men bedre bevaret og viser, at de to øvre engle blæser i basuner, mens den i nedre venstre hjørne blæser sæbebobler som billede på livets forgængelighed; det er ikke længere tydeligt, hvad englen i nedre højre hjørne holder i sine hænder. Opsat i våbenhusets vestvæg ved nr. 1. Kisterne blev begravet på kirkegården 1839.¹⁸

*Gravsten, 1671, over Ioen Jacobsen, herredsfoged i Andst, †1671, g.m. Karen Jensdatter Rafn, †1672.

Sandsten, 188×120 cm, der nu er i seks dele (jf. ndf.). En figursten med portrætter af ægteparret stående med armene foran kroppen, han i knappet frakke, hun i lang kjole. Foran parret står to børn, en dreng og en pige, i lille figur, mens yderligere to større børn, ligeledes en dreng og en pige, flankerer parret. Familien står under en dobbeltarkade, der bæres af vindrueklaseformede konsoller ved siden af og mellem deres hoveder. I sviklerne er keruber. Under figurfeltet er et smalt skriftfelt med en kun delvist læselig versalindskrift, dele af hvilken er rekonstrueret i cement. Af det bevarede er det imidlertid klart, at Karen Rafn lagde stenen over sin ægtemand og selv planlagde at have samme hvilested.

Stenen lå formentlig i midtergangens gulv, for allerede i 1700-tallets midte oplyser *Danske Atlas*, den var så nedslidt, at det meste af inskriptionen manglede.⁸⁹ Den blev efterfølgende kasseret og hugget i de nuværende seks smalle stykker, så den kunne tjene som trappesten ved et hus i det nuværende Bramdrupdam (da: Sonebjerg). Efterfølgende erhvervet af Museet på Koldinghus 1895 (inv.nr. 01435x13593).

†*Gravsten* (fig. 65), o. 1563, over Povel Abildgaard [Poul Abildgaard], †1563; med hustruerne Karen Wlfeld [Karen Ulfeldt], †1547; Kirsten Timands Dater [Kirsten Tidemand], †1557 og Kirsten Wlfeld [Kirsten Ulfeldt], †□.

Figursten af 'hvidlig marmor'⁹⁰ med et centralt figurfelt, der gik ud til stenens kanter, der var indrammet af et smalt skriftfelt forneden og en våbenfrise foroven. Stenen kendes kun fra Søren Abildgaards tegning fra 1772 (fig. 65). Den viser, at Poul Abildgaard var skildret med knebelsbart og iklædt fuld rustning med hjelmens visir slået op. Han støttede begge hænder på et langsværd og vendte sig let mod sin efterladte enke, Kirsten Ulfeldt, til højre på gravstenen. Hun var skildret med foldede hænder og iklædt en lang, glat kjole samt enkelin. Til venstre i feltet stod de to første hustruer, Karen Ulfeldt og Kirsten Tidemand, der var iklædt ens lange kjoler med pufærmer og prydet af fire brokadeborter langs fodkanten; begge har flettet, opsat hår under en perlestukken hue og bærer halskæder. Alle fire personer stod under konsolbårne arkader, hvorpå deres navne

var anført. Over arkaden var de fire personers våbener: Ulfeldt samt Tinhuus (Skinkel), Tidemand samt Sparre (skulle være Bølle), Abildgaard samt Rantzau og endelig Ulfeldt samt Lunge (Dyre). I skriftfeltet forneden var med versaler over otte linjer dels personernes dødsår, dels: »Her liger begravved erlig oc welbyrdig mand/ Povel Abildgaard til Wranderup heder hand/ med sine kere høstrvr to den tride agter her/ oc ad ro frv Kiersten Wlfeld mon hvn hede/ hvn lod dene sten bekoste oc rede i det aar/ en sancte Bertolomei dag wel fro kaled Gvd/ hanom til ewig ro 1563. Gvd were os al naadig«.

Chr. Axel Jensen bemærkede, at stenen er beslægtet med den ligeledes forsvundne gravsten, Kirsten Ulfeldt lagde over sin første ægtemand i Skt. Nikolaj Kirke, Kolding (s. 768). Stenen lå 1772 ved alteret.

To †*gravfaner*, 1709, for ritmester Johan Valentin Schubart var endnu ved århundredets midte ophængt midt i skibet ved nordvæggen. De er 1766 beskrevet som havende indskriften: »Den velædle og velmandhafte Hr. Ritmester Johan Valentin Schubart, barnefødt udi Thyringen, udi Erfurth 1627 den 17. Decbr. Har været i Ægteskab 2 Gange med velbaarne Mette Kaas og auflæt med hende 13 Sønner, 1 Datter. 2den Gang med Jomfru Mette Busch og auflæt med hende 3 Sønner 1 Datter. Tient Deres May.st i Danmark i 58 Aar. Har overleveret sin Siel i Guds Haand Mandagen den 18. August 1709 udi sin Alders 81 Aar 8 Uger, og ligger begravet herunder i Harte Kirke«.⁹¹

†*Gravkapel*, indrettet 1753 af Ditlev von der Lieth og hustru Frederikke Sophie von Klingenberg, hvis slægt derved forpligtede sig til i fremtiden at holde kapellet 'behørigt vedlige'.⁹² Familien anbragte et gravgitter 'i sprinkelværk' af jern foran åbningen til tårnrummet.¹⁸ Det havde dobbeltfløjet indgang, og over lågerne sås dels stifterparrets våbener, for von der Lieth »en Ørn med en Kloke i højre Fod« (altså 'Årvågenhedens trane') og for hustru Frederikke Sophie von Klingenberg »en Kloke«.⁹³ I kapellet stod der 1766 tre kister: to barnekister samt Frederikke Sophie von Klingeborgs mor, Marie Charlotte Amalie Giedde (†1748).⁹⁴ Ved nedlæggelsen stod

Kvinden Karen Ulfeldt, som er af færdig Marmor, ligger i Cforst i
 Gårds Kirke i Brøndbygaard. — Aar 1772. S. Abildgaard.
 Paa Alteret i S. Peter, som findes at være gjort i 16de alder 15de Liden, staar
 til høire alder Nordlige Side Abildgaard Waabusk, saaledes
 og til Venstre alder Sydlig Side lige ovenfor staar Lil Waabusk
 Paa en af Pils forgyldt Kule, staar Lise Waabusk

Fig. 65. †Gravsten fra o. 1563 over Poul Abildgaard og hustruerne Karen Ulfeldt, Kirsten Tidemand samt Kirsten Ulfeldt. Tegnet af Søren Abildgaard 1772 (s. 7278). — †Gravestone, c. 1563, over Poul Abildgaard and his wives Karen Ulfeldt, Kirsten Tidemand and Kirsten Ulfeldt. Illustration by Søren Abildgaard 1772.

der fire kister i kapellet, som da blev begravet på kirkegården;¹⁸ da både Ditlev og Frederikke Sophie von der Lieths kister blev indsat i kapellet i tiden mellem 1766 og kapellets nedlæggelse, må en af de ældste kister altså være blevet fjernet i samme tidsrum.

Begravelser: Fredrik Ludvig von der Lieth, begr. 14. maj 1745(?);⁹⁵ Marie Charlotte Amalie Giedde, †1748;⁹⁶ Ditlev von der Lieth, begr. 19. juli 1773;⁹⁷ Frederikke Sophie von der Lieth, begr. 16. febr. 1778.⁹⁸

†*Kisteplader.* 1) 1773, over geheimeråd Ditlev von der Lieth, *10. jan. 1702, †11. juni 1773. Af metal (vel tin), der bar indskriften: »Til Graven i en høi Alderdom som et Neeg optagen i sin Tid. En med graa Haar og Ærens Krone mod Høstens Tid henbaaren udi denne Kiste, det overblevne Jordiske af den i Livet Høi- og Velbaarne, i Døden Himmelsalige Herre Hr. Ditlev von Lieth, Hs Kongelige Majestæts til Danmark og Norge Geheimeraad, Kammerherre og Jægermester, Ridder. Født d. 10de Januar 1702 paa Elmelohe af en adelig Familie udi Hertugdøm(m)et Bremen; indtraadt i Ægteskab 1741 med Høiædle og Velbaarne Frøken Frederikke Sophia von Klingenberg, der efterlades som en bedrøvet Enke med tvende Frøken Døtre. De tvende Sønner allerede ere gaaede forud i Evigheden. Hun fuldendte sit priisværdige Liv den 11te Juli 1773 i en Alder af 71 Aar og 6 Maaneder. Et partisk Hjerter for Kongen og Fædrenelandet og et veltænkende Hjerter for ethvert Menneske; der har jaget efter Maalet, efter det Klenodie, som hører til det Guds Kald, som de har ovenfra i Christo Jesu.«.⁹⁹

2) 1778, over geheimerådinde Frederikke Sophie von der Lieth. Af metal (vel tin), med indskriften: »Her gjemmes det dødelige af den i Live og efterlevet udødelige Høivelbaarne Frue, Geheimeraadinde Frederikke Sophie von der Lieth, født af Klingenberg, en værdig Datter af S.T. Justitsraad Hr. Hendrich v: Klingenberg til Tandrup og Ørum Slot og Frue Charlotte Gjedde, født paa Ørum Slot i Thyland i Jylland d. 22de Mai 1715; gift 1741 med Hs Excellence, Høivelbaarne hr. Geheimeraad, Ridder, Kam(m)erherre og Jægermester, nu salig Hr. Ditlev von der Lieth, som alt siden den 11te Juli 1773 glædes i Evigheden. Hendes Ægtestand var som al hendes Liv og En-

kestand et Eksempel paa Guds frygt, Dyd og Huslighed. Gud velsignede deres Ægte=Kjærlighed med tvende Sønner, hvilke som Liig for Forældrene bleve englelige og tvende Frøken Døtre, som sørgelig efterleve Hvad Under at disse Føl-somme føle i høieste Grad den Sorg alle føle, som havde den Lykke at kjende vor salige, hendes sagte og salige Død, som indfaldt d. 6te Januar 1778 efter 10 Dages Sygdom paa Wranderup-hougaard, var for hende en [N]aade,¹⁰⁰ men for Verden et stor Tab og gid hver maatte døe som Hun. Hvad er at døe, men det er ei en udblæst Sjæles Himmelvei; Jordklumpens Arbejds Ende; det første viser dette Liig, hiint vises os i Himmerrige; gid hver Sjæl, der det kan, de af Møie træt af Alder svag nedknælede udi sin Grav; den salige her gjemmer, i Live alt hun salig var, en evig Vellyst hun nu har, blandt os hun aldrig glemmes«.¹⁰¹

†*Murede begravelse(?)*. 1762–63 er omtalt to 'begravelser', der var sunket og burde tilkastes.²⁸ Den ene var placeret i skibet, så et par stolestader skulle tages op og genopsættes efterfølgende, den anden var ved alteret og kan være identisk med præsternes begravelse, der 1766 er oplyst at være i søndre side af koret og tillukket med en trællåge.⁹¹ (jf. også møntfund s. 4232).

Kirkegårdsmonumenter. 1) 1845, over premierlieutenant Peter Joachim Grandjean, *1780, †1845 g.m. Lovise Grandjean f. Wissing, *1792, †1877.

Kløvet granit, 112 cm høj. Personalier er hugget i versaler under et kors. Opstillet i kirkegårdens nordvestligste hjørne nær lapidariet.

2) 1866, over Laurits Hansen Buhl, *17. febr. 1849 i Ammitsbøl, †16. febr. 1866.

Støbejern, 111 cm højt. Kors med tredobbelte liljeender og krabbeblade om korsskæringen.¹⁰² Personalier er anført i reliefversaler og afsluttes af »Velsignet er dit Minde«. På bagsiden er et relief af et håndtryk. Tilsvarende kors findes på Bramdrup kirkegård (s. 4316) samt i Eltang (s. 4370, nr. 12). Opstillet i lapidariet i kirkegårdens nordvestlige hjørne.

3) 1874, over underkorporal Niels Jensen,¹⁰³ menig H(ans) Thomsen og menig S. Lassen (Søren Laursen), †23. april 1849 ved Eistrup.

En 135 cm høj natursten afsluttet med et marmorkors. De tre navne er anført diagonalt i ver-

saler optrukket med sort. I stedet for Niels Jensen er anført Peter Chr. Pedersens navn, men han blev begravet ved Bramdrup Kirke (jf. s. 4318). På den 35 cm høje granitsokkel er med tilsvarende skrift anført deres hjembyer, Lystrup, Østerbrønderslev

og Gammelgab Broager samt deres regiment og ordene »Falden i Slaget ved Eistrup 23 ap. 1849/ mod Sl(esvig) Holstenerne«. Monumentet, der blev afsløret 24. april 1874, er opstillet vestligt på kirkegården nær hovedindgangen.

Fig. 66. Kirkegårdsmonument nr. 2, over soldaterne Niels Jensen, H. Thomsen og S. Lassen, der faldt i slaget ved Eistrup 23. april 1849 (s. 4280). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monument no. 2, for soldiers Niels Jensen, H. Thomsen and S. Lassen, who died in the battle at Eistrup on 23 April 1849.

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Harte Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Vejle Amt i almindelighed jf. også s. 56–62. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, Kbh. 1933–, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Vejle Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, Viborg (RAV). Landsbykirker-nes regnskabsbøger. Regnskabsbog for Harte Kirke 1617–62 (*Landsbykirkernes rgsk.* Harte Kirke); Reviderede Regnskaber. Kirkeregnskaber. Koldinghus Amt 1669–70 (*Rev. Rgsk.* Kirkeresk.) – *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprotokol for de reparerede kirker i Skanderborg, Dronningborg og Kolding rytterdistrikter 1724–34 (*Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.) – *Koldinghus Rytterdistriktsarkiv*. Kirkesessionsprotokol 1734–35 m.m. (*Koldinghus rytterdistrikt*. Kirkeresk.) – *Ribe bispearkiv*. Brusk Herred 1417–1773 (*Bispeark.* Brusk Hrd.); Herredsboøger for Brusk Herred 1649–90 (*Bispeark.* Herredsboøger); Kirkesyn, 1696–1792 (*Bispeark.* Kirkesyn); Præsteindberetninger til biskop J. Bloch, 1766–69 (*Bispeark.* Indb. til biskop Bloch); Fortegnelse over kirker, præster osv. (*Bispeark.* Kirker og præster) Korrespondance vedr. Brusk Herred 1780–89 (*Bispeark.* Korresp. vedr. Brusk Hrd.); Kirke- og præstegårdssyn 1793–1832 (*Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn); Årlige indberetninger 1805–06, 1815–24 (*Bispeark.* Årlige indb.) – *Bjerre Herreds Provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803–18 (*Provstiark.* Synsprot. kirker og præstegårde 1803–18) – *Elbo-Jerlev-Holmans-Brusk Provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1833–87 (*Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde) – *Brusk-Nørre Tyrstrup Herreders Provsti*. Indkomne breve 1909–11 (*Provstiark.* Indk. breve); Synsprotokol 1888–1904 (*Provstiark.* Synsprot.); Kirkelige sager 1915–22 (*Provstiark.* Kirkelige sager) – *Elbo-Holmans-Jerlev Provsti*. Kirkesynsprotokol 1912–62 (*Provstiark.* Kirkesynsprot.) – *Harte-Bramdrup Pastorat*. Diverse dokumenter 1774–76 (*Provstiark.* Div. dok.); Liber daticus 1776–1906 (*Provstiark.* Liber daticus) – *Menighedsrådsarkiv*. Forhandlingsprotokol 1904–58 (*Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.).

Kirkens arkiv. Synsprotokol 1861ff (*Kirkens arkiv*. Synsprot.).

Det Kgl. Bygningsinspektors arkiv. Harte Kirke.

Nationalmuseet (NM). *Notesboøger*. Fr. Uldall, Om de danske Landsbykirker IV, 178–82 (1887).

Indberetninger. Chr. Jürgensen Thomsen o. 1850 (dåbsfad); L. A. Winstrup 1883 (kalkmalerier); L. A. Winstrup (udateret, bygning); Chr. Axel Jensen 1905 (altertavle); Aage Sørensen 1967 (inventar); Aage Sørensen 1978 (inventar) Birgit Als Hansen 2001 (gulve);

Jens Johansen 2002 (farvesætning); Hans Mikkelsen 2012 (arkæologisk undersøgelse på kirkegård); Per K. Madsen 2018 (tagværk).

Tegninger. Nationalmuseet (NM). Helge Andreasen 1966 (grav); P. Bruhn & Søn 1980 (orgelfacade); Birch & Svenning 2001 (plan, kirkegårdslåge).

Danmarks Kunstbibliotek. Burman Becker 1861 (prospekt).

Litteratur. Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fra Harte kirke, Vejle amt*, NNU rapport nr. 22, Nationalmuseet 2024 (*Hylleberg Eriksen 2024*).

Historisk indledning og kirkens omgivelser ved David Burmeister, bygning ved Anders C. Christensen, inventar og gravminder ved David Burmeister, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Kristoffer Edelgaard Christensen og Bjørn Westerbeek Dahl m.fl. Engelsk oversættelse ved Patrick Marsden og korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet september 2024.

¹ *Kong Valdemars Jordebog*, udg. af Samfund til udgivelse af gammel Nordisk Litteratur, ved Svend Aakjær, Kbh 1926–43, I, fol. 13v. II, 73.

² Kirsten Prangsgaard, »Havgård – en landbebyggelse fra vikingetid og middelalder«, *Vejle Amts Årbog* 1999, 92 ff.

³ O. Nielsen, *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol, nedskrevet 1290-1590, kaldet »Oldemoder«*, København 1869, 109. Angående dateringen af »Ribe Oldemoder« kirkeliste se Jacob Kieffer-Olsen, *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*, Odense 2018, 401–07.

⁴ *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1894–1939, nr. 5533 (29. juli 1415) samt nr. 5576 (15. febr. 1416).

⁵ *Repert* (note 4) nr. 7603 (4. marts 1494).

⁶ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524–1526«, *Danske Magazin*, 4,2 (1873), 44.

⁷ Kr. Erslev og W. Møllerup, *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, Kbh 1881–82, 29–28 (16. nov. 1536).

⁸ Erslev og Møllerup 1881–82 (note 7), 390 (27. aug. 1548).

⁹ *Kronens Skøder paa afhaendte og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, 1535–1765 I–IV, Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892–1955, I, 108 (24. dec. 1566).

¹⁰ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*. Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1885–2005 (*KancBrevb.*), 10. febr. 1580.

¹¹ *KancBrevb.* (note 10), 18. juni 1626.

¹² *KancBrevb.* (note 10), 24. febr. 1636.

¹³ RAV. *Bispeark.* Brusk Hrd.

Fig. 67. Ydre set fra sydøst. Ældre foto i NM. – The exterior seen from the south-east.

¹⁴ RAV. *Bispeark*. Herredsboøger.

¹⁵ RAV. *Rev. Rgsk.* Kirkegsk.

¹⁶ RAV. *Bispeark*. Fortegnelse over kirker og præster; *Kirkens arkiv*. Synsprot.

¹⁷ RAV. *Provstiark.* Div. Dok.; *Bispeark*. Brusk Hrd.; *Bispeark*. Korresp. vedr. Brusk Hrd. (11. jan. og 12. febr. 1785).

¹⁸ *Kirkens Arkiv*. Synsprot.

¹⁹ *Kirkens Arkiv*. Synsprot. Sognefolkets ejerskab er også nævnt 1872, RAV. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde.

²⁰ *Kirkens Arkiv*. Synsprot. August F. Schmidt, »Bidrag til Harte Sogns Historie«, *Vejle Amts Aarbog* 1947, 73.

²¹ *Kronens Skøder* (note 9), I, 108 (24. dec. 1566); RAV. *Bispeark*. Herredsboøger. S.V. Wiberg, *Personallistorie, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie*, Odense 1870–78, I, 542 anfører, at Niels Hansen 1539 var sognepræst for Harte og Bramdrup kirker.

²² Vedrørende Vester Starup-fundet, se endvidere Jørgen Steen Jensen m.fl., *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-1550*, del 1, s. 287; jf. tillige et eksemplar i Grenaa-fundet, se fig. 43 på: <https://www.danskmøent.dk/galster/grenaa2.htm#starup>; besøgt 17. sept. 2024.

²³ Jf. luftfoto af Sylvest Jensen 1948 <https://www.kb.dk/danmarksetfraluftten/images/luftfo/2011/maj/luftfoto/object1301376>; besøgt 30. maj 2024. Allan Tønnesen, *Frederik den fjerdes rytterskoler*, Syddansk Universitetsforlag 2023, 286.

²⁴ RAV. *Provstiarkiv*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

²⁵ RAV. *Landsbykirkernes rgsk.* Harte Kirke.

²⁶ RAV. *Provstiark.* Synsprot. kirker og præstegårde 1803-18.

²⁷ NM *ATA*. Indb. ved Hans Mikkelsen 2012.

²⁸ RAV. *Koldinghus Rytterdistrikt*. Kirkesessionsprot.

²⁹ RAV. *Landsbykirkernes rgsk.* Harte Kirke. Hovedindgangen mod øst er nævnt allerede ni år tidligere, 1621.

³⁰ RAV. *Provstiark.* Synsprot.

³¹ Schmidt 1947 (note 20), 76.

³² Jf. H. Zangenberg »Gamle Præstegaarde. Præstegaarden i Paaby«, *Vejle Amts Aarbog* 1926, 76–78.

³³ Zangenberg 1926 (note 32), 74.

³⁴ M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 69–70, 145.

³⁵ NM. *ATA*. Notesboøger. F. Uldall, *Om de danske Landsbykirker*, IV (1887), 178.

³⁶ Det kan dog ikke udelukkes, at kragstenene er forsvundet i forbindelse med ovennævnte omsætning af portalen.

³⁷ RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*; *Kirkens arkiv*. Synsprot.

³⁸ NM. *ATA*. Indb. ved Birgit Als Hansen 2001.

³⁹ RAV. *Landsbykirkernes rgsk.* Harte Kirke. 1700 var loftet ganske forrådnat og kunne 'ikke længere bestå'. 1713 var det endnu ikke udbedret, og 1734 skulle 12 fyldinger gøres af nye brædder. 1868 ønskedes nyt loft med samme mønster som i Taps eller Vinding, jf. RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot. samt *Kirkens arkiv*. Synsprot.

⁴⁰ *Kirkens arkiv*. Synsprot. Den blev dog muligvis først anlagt 1893, hvor der blev 'dannet indgang til hvælvet over koret', jf. RAV. *Provstiark*. Synsprot.

⁴¹ RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn. 1832 manglede der endnu en 'låge mod trækvind', jf. RAV. *Pastoratsark*. Liber Daticus. Hvælvet er utilgængeligt fra loftet, hvor det dækkes af isolering.

⁴² Uldall 1887 (note 35). 1758 blev tågavlen nedtaget

og genopsat og taget omlagt, jf. RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.

⁴³ Loftet var delvist forrådnnet 1700, og 1713 var et helt fag forfaldent, jf. RAV. *Bispeark*. Kirkesyn. Et nyt loft af høvlede, pløjede og grundmalede brædder blev oplagt 1891, jf. *Kirkens arkiv*. Synsprot.

⁴⁴ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde. Trappen er senest fornyet 1967, og 1989 var der ønske om at få våbenhusets loft isoleret i forbindelse med udnyttelse af loftsrummet til bl.a. opbevaring, jf. *Kirkens arkiv*. Synsprot.

⁴⁵ RAV. *Pastoratsark*. Liber Daticus. Inden da var der stole i tårnrummet, jf. *Kirkens arkiv*. Synsprot.

⁴⁶ 'Vinduet nede i tårnet' var 1700 ganske øde og måtte med bly og glas forsynes, jf. RAV. *Bispeark*. Kirkesyn. 1887 var der i bagmuren endnu spor af åbningen, jf. *Uldall 1887* (note 35).

⁴⁷ *Kirkens arkiv*. Synsprot.; RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁴⁸ Klokken hang allerede 1861 i tårnets vestlige del, 'ud til bræddegavlen', men var tidligere ophængt i sydsiden, jf. *Kirkens arkiv*. Synsprot.

⁴⁹ RAV. *Bispeark*. Kirkesyn.

⁵⁰ RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch.

⁵¹ RAV. *Bispeark*. Årlige indb.

⁵² RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; *Provstiark*. Synsprot. kirker og præstegårde 1803-18.

⁵³ RAV. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

⁵⁴ RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.

⁵⁵ *Kirkens arkiv*. Synsprot. Muligvis er der tale om de Ølandsfliser, der blev fjernet 2001.

⁵⁶ Vedr. tagværkstyper, se Per Kristian Madsen, »Middelalderlige kirketagværker i Sydvest- og Sønderjylland – eksempler på alder og type«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2003, 37-46.

⁵⁷ Af Elna Møller tillige benævnt kopbånd (*DK Sjyll 2702*).

⁵⁸ Alle prøver er udtaget i tommer, der har bevaret splintved, eller som baseret på iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Dateringen af korets tagværk baserer sig på fire prøver, hvoraf yngste årring er dannet 1442 (prøvenr. 61671039), mens dateringen af skibets tagværk bygger på seks prøver, hvoraf yngste årring er dannet 1394 (prøvenr. 61670039) (*Hylleberg Eriksen 2024*).

⁵⁹ RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.

⁶⁰ RAV. *Provstiark*. Indk. breve.

⁶¹ RAV. *Provstiark*. Kirkelige sager.

⁶² Samme tre årstal nævnes af *Uldall 1887* (note 35). Ifølge *Kirkens arkiv*. Synsprot. var den fløj, der 1863 fandtes på tårnet, den samme som tidligere og bar årstallet 1727.

⁶³ NM. *ATA*. Indb. ved L. A. Winstrup 1883; resultaterne tillige publiceret i J. Magnus Petersen, *Beskrivelse og Afbildninger af Kalkmalerier i danske Kirker*, Kbh. 1895, 8.

⁶⁴ NM. *ATA*. Indb. ved Jens Johansen 2002.

⁶⁵ Alterbordet er omtalt som udført af brædder 1862. *Kirkens Arkiv*. Synsprot.

⁶⁶ NM. *ATA*. Indb. ved Aage Sørensen 1967.

⁶⁷ RAV. *Landsbykirkernes rgsk*. Harte Kirke. Angående landsbyen se: Henrik Larsen, »Bebyggelsen og Opdyrkningen i Andst Herred«, *Fra Ribe Amt* 1938, 6.

⁶⁸ Sidstnævnte ord er anført i NM. *ATA*. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.

⁶⁹ Korsfæstelsesmaleriet er således næsten helt identisk med maleriet i det epitafium, Eggert Abildgaard lod Mads Christensen Gamst udføre over sig, og som nu tjener som altertavle i Læborg Kirke (oprindeligt opsat i Vejen Kirke), jf. *DK Ribe*, 2925, hvor det anføres, at alle epitafiets malerier »vistnok« er udført 1867 af maler Hans Hansen, Holsted. Forbindelsen til Harte Kirke taler imod at regne storfeltmaleriet af *Korsfæstelsen* til dennes arbejder.

⁷⁰ NM. *ATA*. Indb. ved Aage Sørensen 1967 og 1978.

⁷¹ NM. *ATA*. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1905.

⁷² Herudover kendes tre signerede prædikestole fra Mads Christensen Gamsts hånd: i Grimstrup (1604), Årre (1618) og Brørup (1610'erne), se: *DK Ribe*, s. 1695, 1792 og 2722.

⁷³ Chr. Axel Jensen, *Danmarks Snedkere og Billedsnidere i Tiden 1536-1660*, København 1911, 52 note 2 identificerede prædikestolene i Andst, Brørup og Grimstrup som værende udført af samme billedskærer som altertavlen i Vilslev Kirke, altså Mads Christensen Gamst (jf. Note 72). Se Grimstrup Kirke (*DK Ribe*, 1707 note 39). Erik Moltke (*DK Sjyll*, 2875-76) søgte – med nogle forbehold – at knytte blandt andet altertavlerne i Åstrup og Hjortlund, o. 1610 hhv. 1608 (*DK Ribe* 2951 og 3324), der nu tilskrives Mads Christensen til en større gruppe af sønderjyske altertavler, han tillagde billedskæreren for Skodborg Kirkes altertavle (*DK Sjyll* 734), 'Mester HI'. Den værkgruppe, Moltke etablerede, forekommer ret forskelligartet, og inden for gruppen er der umiddelbart kun grund til at tillægge Mads Christensen Gamst tavlerne i Åstrup og Hjortlund. Det skal også bemærkes, at 'Mester HI'-gruppen har forbindelser til Fyn, hvor træk som de svungne postamentfremspring, de selvstændige, ofte ret opfindsomme gavle over storstykkets sidefelter og de høje rosetter, der hyppigt bruges som hængknopper, er kendetegnende for en marginalt ældre gruppe af altertavler fra navnlig Båge Herred, jf. f.eks. Veflinge Kirke (*DK Odense* 6140 og 6170 note 49).

⁷⁴ Topvingernes grundform med et fremspringende, aflangt ansigt kan føres tilbage til den væsentligt mere udviklede topvinge på Lindknudtavlen, o. 1610 (*DK Ribe*, 2683 fig. 12).

⁷⁵ Chr. A. Bøje, *Danske guld- og sølvmedemærker før 1870*, 4. udg. (red. af Henrik Jakobsen), Odense 2022 nr. B4-5813.

⁷⁶ Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas (DaAtlas)*, V, Kbh. 1769, 5, 2, 956.

⁷⁷ RAV. *Provstiark*. Liber Daticus.

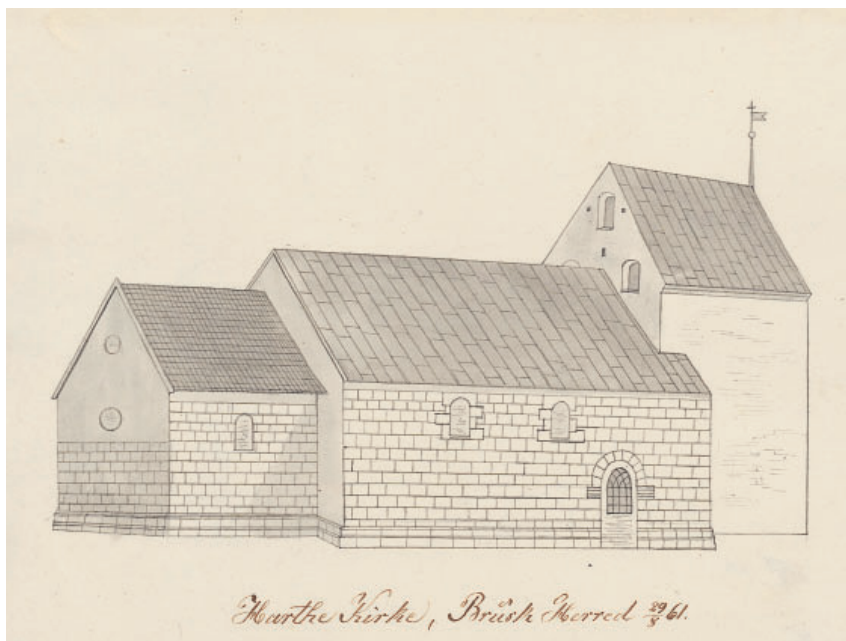

Fig. 68. Ydre set fra nordøst. Tegning af Burman Becker 1861. I KB. – The exterior from the northeast, 1861.

⁷⁸ Bøje 2022 (note 75), nr. B4-5811. RAV. Provstiark. Liber Daticus.

⁷⁹ Stemplet er meget småt og delvist fejlstemplet, idet C'et mangler.

⁸⁰ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, København 1941, 306.

⁸¹ NM. ATA. Indb. ved Chr. Jürgensen Thomsen o. 1850.

⁸² To år forinden, i 1842, ønskede man således stolen opmalet; RAV. Provstiarkiv. Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁸³ *Kirkens Arkiv*. Synsprot. Omtalt 1878 som en 'lænestol'.

⁸⁴ *Kirkens Arkiv*. Synsprot.; Niels Jacobsen, »Harte og Bramdrup Sogne omkring Aar 1766«, *Vejle Amts Aarbog* 1944, 76.

⁸⁵ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁸⁶ Henning Thalund, *Kirkeskibe i Haderslev Stift*, Haderslev 1999, 49.

⁸⁷ F. Uldall, *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*, Kbh 1906, 133.

⁸⁸ *Kirkens Arkiv*. Synsprot.; om Lauritz Haagen, se: *Wiberg 1870-78* (note 21), I, 542 nr. 12.

⁸⁹ *DaAtlas* (note 76), 1769, V, 2, 957.

⁹⁰ Jf. Søren Abildgaards tegning af gravstenen; Poul Grinder-Hansen, *Søren Abildgaard (1718-1791), fortiden på tegnebrættet*, Kbh. 2010, s. 539.

⁹¹ *Jacobsen 1944* (note 84), 76.

⁹² *Kronens Skøder* (note 9), V, 396 (7. juli 1753); *Kirkens Arkiv*. Synsprot.

⁹³ *Jacobsen 1944* (note 84), 76-77.

⁹⁴ *Jacobsen 1944* (note 84), 76-77. Ægteparret von der Lieth/von Klingenberg fik fire børn, hvoraf de to døtre, Charlotta Amalie og Christiane Sophie Frederikke begge synes at have overlevet forældrene. Følgelig kan de to barnekister have rummet de to sønner, begge ved navn Frederik Ludvig von der Lieth. Den ene blev født og døde 1746, den anden blev født året efter og hans dødsår er ukendt, jf. RAV. *Seest Pastoratsarkiv*, Enesteministerialbog 1668-1805. Ligesom Frederik Ludvigs kiste må være overflyttet fra Seest Kirke, kan det samme være tilfældet for Marie Charlotte Amalie Gieddes, idet *Dansk Adels Aarbog* anfører, at hun blev begravet der 12. juni 1748; begravelsen figurerer ikke i ovennævnte Enesteministerialbog.

⁹⁵ Som anført er det oplyst 1766, at der stod to barnekister i ligkapellet. I Seest Sogns enesteministerialbog 1668-1805 er der for årene mellem von der Lieths og von Klingengbergs ægteskab 1741 og 1766 kun anført denne ene begravelse af et af ægteparrets børn, jf. RAV. *Seest Pastoratsarkiv*, Enesteministerialbog 1668-1805, fol. 80.

⁹⁶ *Jacobsen 1944* (note 84), 76-77.

⁹⁷ Ditlev von Lieths begravelse blev afholdt i Seest Kirke 19. juli 1773, og kister er altså efterfølgende bragt til ligkapellet i Harte Kirke. RAV. *Seest Pastoratsarkiv*, Enesteministerialbog 1668-1805, fol. 107r.

⁹⁸ Frederikke Sophie von Klingenberg's begravelse blev afholdt i Seest Kirke den 6. febr. 1778; RAV. *Seest Pastoratsarkiv*, Enesteministerialbog 1668–1805, fol. 112. Kisten er altså efterfølgende bragt til Harte Kirke.

⁹⁹ *Kirkens Arkiv*. Synsprot. (afskriften følger synsprotokollen).

¹⁰⁰ *Kirkens Arkiv*. Synsprot. anfører »Baade«, hvilket må være en fejlskrift.

¹⁰¹ *Kirkens Arkiv*. Synsprot. (afskriften følger synsprotokollen).

¹⁰² Jf. Aase Faye, *Danske Støbejernskors*, København 1988, nr. 150.

¹⁰³ Cohen angiver, at dette navn burde have været over underkorporal Niels Jensen, *11. jan. 1820, †23. april 1849; cf. A. D. Cohen, *Krigen i Aarene 1848, 1849, 1850 – de Faldnes Minde*, III, Odense 1851, 140 nr. 4.28.

HARTE CHURCH

Harte is mentioned for the first time in the Cadastre of King Valdemar in 1231, and in the west part of the parish traces of rural settlement from the Viking Age and the Early Middle Ages, dating to c. 800–1300, have been found. The church itself appears for the first time in the list of churches in *Ribe Oldemoder* from c. 1376–89. In the special taxations of 1524–26, Harte Church contributed 20 marks, which was the average for the churches in Ribe Diocese.

In the time up to around 1580, the Crown acquired all noble estates in Koldinghus Len, and after this the lord lieutenant had all priests, parish clerks and vergers in “defence”. The parish is described in 1649 as being among the worst in Brusk Herred, both in terms of the priest's income, the parishioner's farm buildings and the yield of their land. In 1669, the church tithe was 22 rigsdaler.

The church belonged to the Crown after the Reformation in 1536 and was placed in Koldinghus Rytterdistrikt (established in 1680) until the auction of the estate in 1765. At this time, it was sold to the parish priest of Budolfi Church in Aalborg, Herman Peder Gudme. After his death, the church was sold in 1774 to alderman Johannes Bruun, Fredericia. He owned the church until 1786, when 23 of the farmers of the parish acquired it, and in 1863 it was jointly owned by the parishioners.

The church had Bramdrup as a chapel of ease (first mentioned in 1566) until 1981.

The church is located in a hilly area on the western outskirts of Harte, which slopes down to Kolding Å and further to the southeast, where the power station Harteværk was built in 1918–20. In the 1700s and 1800s, the centre of the village was located around 800 m east of the church

at the present Esbjergvej (fig. 5). Here, Frederik IV had the now heavily rebuilt school erected c. 1721 (Esbjergvej 112).

The churchyard has retained its shape since the early 19th century (see fig. 5) but has been expanded with a narrow strip of land to the south. Since at least 1566, the vicarage has been located at Påby, c. 500 m south of the church. It dates back to the four-part building that was erected in the time after the farm burnt down in 1691.

Building. The church consists of a Romanesque chancel and nave, and at the east gable of the chancel an †apse, which was demolished at an unknown date. Dating to the Late Middle Ages are the porch, the chancel vaults and the west tower, which was reduced in height in 1815. The chancel and nave are in the facades – apart from the unworked fieldstones of the gable triangle of chancel – constructed of well-shaped granite ashlar, whilst the wall core and back walls are of unworked fieldstones (figs 12 and 20). The ashlar rests on a profiled double plinth, at the top in the form of a billet over a hollow edge with the underlying groove and a bevel at the bottom. The bevel is, in the southeast corner of the chancel and northeast corner of the nave, decorated with small cube-sized plinths, which perhaps – as is apparently the case in Bredstrup Church (p. 3673) – functioned as a type of plinth for a now disappeared decoration (figs 10–11). The bond between the chancel and the one course higher nave, as well as the bond on the north side, indicate that the construction was probably planned and completed in one process. Curved plinth ashlar, secondarily inserted into the east facade of the chancel and with a profile corresponding to the present plinth of the church, show that the church had a semi-circular †apse (fig. 12), the exact extent of which is not known. The demolition probably occurred at the latest c. 1600, perhaps in late Gothic times, when a number of major building works and extensions took place.

The south door of the nave, which still functions as the entrance to the church, is a portal with two freestanding columns. The doorway is

covered by a tympanum of granite under a round arch of curved stones (figs 13–18). The tympanum contains three wheel crosses, the middle of which is the largest and is also emphasised by double lines. The quite coarse and imprecisely executed ornamentation of the tympanum, as well as capitals, gives the impression of a semi-finished product, which is emphasised by the omitted corbels. †The north door is a now bricked-up portal with a round arch (fig. 19). In 1758, a window was inserted in the opening.

None of the original windows of the church are still in use, but the three, bricked-up openings on the north side are still visible: one in the chancel and two in the nave (see fig. 20). A circular †window, which is now represented by a deep niche in the middle of east gable of the chancel, has probably been reused from the demolished apse (fig. 24).

Since its construction, the interior of the church has been significantly altered, in connection with the demolition of the apse and associated †apse arch, but also the expansion of the chancel arch. Both of these may have occurred as early as the Late Middle Ages, perhaps in association with the erection of the chancel vault, but the alterations could also have been undertaken later on. In the south-east corner of the nave, remains of a probable †side altar have been found, the front edge of which, consisting of a few pieces of granite, was 120 cm from the chancel arch wall (see fig. 9). The flat beam ceiling of the nave is still preserved, now with inserted boards on the underside of the beams, where there are also rectangular mouldings.

The chancel is covered by a cross vault, which rests on ogival, one stone-deep wall ribs. The wall rib in the north is supported in the middle by a secondary, equally wide pilaster or supporting pillar with corbelled profiled sections. The pillar perhaps dates to the 18th century (fig. 23).

The church's porch, which is constructed of large medieval bricks and reused ashlar, is probably from the Late Middle Ages, but was significantly altered during extensive rebuilding in 1899, which included replacement of the southern gable (figs 9 and 21). On the inside of the

west wall, at the southern end, one of two wide, segmental niches is preserved; these must presumably have had counterparts in the east.

The heavily rebuilt and in 1815 cut-down tower, which previously had a small spire, has a square ground plan and is narrower than the nave (figs 20–22 and 57). It is mainly constructed of large medieval bricks, along with a few granite ashlar. The tower interior opens towards the nave with a low, curved arcade, the current shape of which may be due to rebuilding in 1753. The loft functions as a belfry.

The church has well-preserved, late medieval oak roof structures above both the chancel and nave, with dendrochronological investigations dating the one in the chancel to c. the mid-15th century and the roof structure in the nave to the first decade of that century (figs 25–28).

†*Frescoes* (fig. 30). In 1883, on the north wall of the nave, just under the ceiling, remains of a frieze were revealed, which was thought to have been painted in the later part of the Middle Ages or Renaissance. This included an almost completely preserved figure in brown clothing, interpreted as Christ, who was being presented to the people, as in front of him were a number of more poorly preserved, less important figures with raised lances and a halberd. The scene was depicted in an architectural frame with round arcade arches.

Furnishings. The earliest furnishings in the church are the Romanesque baptismal font (fig. 48) and remains of an original (†)Communion table of granite ashlar, which were found below floor level. A later (†)Communion table, the core of which is still inside the present one, may have been erected in the Late Middle Ages. The rood dates to c. 1500 (fig. 50) and the bell to the 16th century (fig. 62). The altar set was donated in c. 1575 by Kirsten Ulfeldt with the spouses Poul Abildgaard and Morten Svendsen Orning, but was replaced in 1704–05 (fig. 39).

The altarpiece (fig. 34) was donated by Eggert Abildgaard and Mette Juel in 1618 and was made by the local cabinetmaker Mads Christensen Gamst. It is his only securely documented altarpiece. The pulpit was acquired in 1674 and the altar candlesticks two years later. In 1699, a gallery was installed with a parapet, which is filled with images of the Apostles, four of which were discarded when the organ was built into the gallery in 1905.

Dating to the 1700s, only a wafer box (fig. 42) made by Johan Hansen Buch and a communion set from 1781 are preserved, whilst from the 19th century there are preserved Communion table panels, a hymn board from 1836, an altar rail dating to c. 1863, pews from 1885 and a baptismal dish of tin from 1898.

During a renovation in 1905, as previously mentioned, the organ was installed in the gallery, and the altarpiece was altered, with new altar paintings by Hans Agersnap (fig. 38). The church's four chandeliers were acquired in 1909–1938. The altar and baptismal jugs (fig. 43) were made in 1950 by Hans Hansen, Kolding, whilst the votive ship was made in 1960 by Frans Djørup, Kolding. The silver baptismal dish was produced in 1962 by C. J. P. Benedict Jensen, Kolding.

The furnishings are in a colour scheme from the restoration of 1962, which corresponds with the Baroque decorations of the altarpiece and pulpit.

Sepulchral monuments. The antiquarian burial monuments of the church include two identical gravestones from c. 1735, which are now placed in the porch (figs 63–64). An earlier gravestone for Poul Abildgaard is only known from Søren Abildgaard's illustration of 1772 (fig. 65). In 1753, the tower interior became a †burial chapel for Frederik Ludvig and Frederikke Sophie von Lieht and their family. This was removed in 1839 and is known only from descriptions in written sources. In the churchyard there is a monument to three soldiers who died during the Schleswig Wars 1848–50 (fig. 66).